

Institutionen för Pedagogik, didaktik och psykologi

Genus i förskolan? Personalens berättelser

Namn:
Linda Martinsson
Maria Olsson

Examensarbete, 15 hp, C-nivå

Lärarprogrammet
Kurs: AU 3, ht-07
Handledare: Lisbeth Claeson
Examinator: Peter Gill

Sammanfattning

Genus i förskolan

Författare: Martinsson, Linda och Olsson, Maria

Studien handlar om förskolepersonalens kunskap om genus och jämställdhet inom den pedagogiska verksamheten. Bakgrunden tar upp några av studiens centrala begrepp. Därefter beskrivs hur förskolans pedagogiska verksamhet och hur omgivningen i övrigt påverkar barnens identitetsskapande samt hur förskolepersonal kan använda kompensatorisk påverkan för ökad jämställdhet. Den berättar vilka mål läroplanerna och skollagen formulerar angående jämställdhet samt hur förändringar i lärares tankesätt påverkas och påverkar. Metoden som använts är narrativ, kvalitativa intervjuer som analyseras och redovisas som pedagogiska berättelser. Ur dessa berättelser framkommer förskolepersonalens föreställningar om genus och jämställdhet och hur dessa förändras. Personal på två förskolor intervjuades, barnskötare och en förskollärare. De hade sedan tidigare kunskap om jämställdhet, då de deltagit i ett större projekt som behandlade detta ämne. Vi fann ingen större skillnad i deras tankesätt vad gäller jämställdhet. Dock är barnskötarnas pedagogiska kunskap baserad på erfarenhet och inte på vetenskapligt grundad teori. När den pedagogiska grundsynen förändras genom till exempel utbildning påverkas även den tillämpade pedagogiken. Styrdokumenten fastställer mål att sträva mot och uppfylla, för att nå dessa mål krävs kunskap. Resultatet visar att förskolepersonalen uppfyller målen i styrdokumenten, dock påvisar de själva inte hur och de nämner heller inte dokumentens formuleringar.

Sökord

Genus, förskola, kunskap, jämställdhet

Innehåll

1 Inledning	7
2 Bakgrund	9
2.1 Centrala begrepp i studien	9
2.2 Barns identitetsskapande påverkas av förskolans pedagogiska verksamhet	11
2.3 Omgivningens påverkan på barnets identitetsskapande	12
2.4 Förändringar och förändringsarbete med kompensatorisk påverkan	14
2.5 Styrdokumentens direktiv om jämställdhet i förskolan	15
2.6 Förskollärares pedagogiska grundsyn	17
4 Metodiska överväganden	20
4.1 Kvalitativ design utifrån narrativ teori	20
4.2 Metod	21
4.3 Bearbetning av undersökningsmaterial och analys	22
4.4 Urval	22
4.5 Etiska aspekter	23
5 Resultat	24
5.1 Berättelserna om förskolepersonalens olika synsätt	24
5.2 Berättelserna om lek som utestänger och marginaliserar	28
5.3 Berättelserna om barns lek och lärande i det pedagogiska rummet	29
5.4 Berättelserna om den pedagogiska genusmiljön i förskolan	31
5.5 Verksamhetens påverkan	34
5.6 Sammanfattning av berättelsernas teman	38
6 Analys om förskolepersonalens kunskap	40
6.1 Kunskap om styrdokument	40
6.2 Förskolepersonalens pedagogiska grundsyn	40
6.3 Kunskap om jämställdhet	42
6.4 Medveten om genuskunskap i handling	43
7 Diskussion	45
Referenslista	49
Bilagor	51

1 Inledning

Niklas Knutsson har svårare att svara på vilken påverkan jämställdhetspedagogiken haft. Det är ju så många saker som formar ens personlighet, menar han. Ett av målen på Tittmyran var till exempel att ge pojkarna tillgång till ett rikt språk. Niklas berättar att han är känd bland kompisarna för att snacka mycket. Å andra sidan gör hans mamma det också. Så kanske han har fått det därifrån, funderar han.¹

Niklas Knutsson är idag 17 år och han gick på förskolan Tittmyran i Gävle när de satte igång med jämställdhetspedagogik för drygt tio år sedan.² Han anser, som citatet ovan säger, att de egenskaper barn utvecklar kommer från många olika håll, förskolan, hemmet, kamraterna och samhället. Men han har märkt en generell skillnad mellan de barn han delade barngrupp med och andra barn när de kom upp i skolan, flickorna var mindre traditionellt ”flickiga” och pojkarna var mindre traditionellt ”pojkgiga”, så han tror att Tittmyrans jämställdhetspedagogik påverkar.

Historiskt sett har män i Sverige haft bättre studieresultat än kvinnor på många områden, men idag är det kvinnorna som har de bättre resultaten inom nästan alla skolämnen.³ Tidigare fick inte kvinnor i Sverige utbilda sig, och ser vi på utbildningssystemen världen över idag syns det att kvinnornas position fortfarande är underordnad männens, vilket innebär att många kvinnor inte får eller kan utbilda sig. Det i sin tur leder till att kvinnor utan kunskap blir beroende av männens kunnande vilket gör att de får en underordnad plats i samhället. Att män står högre i hierarkin är alltså en skapad konstruktion som inte är beroende av biologiska faktorer. En av anledningarna till att flickor generellt har sämre självförtroende än pojkar anses vara just detta, det kvinnor gör värderas inte lika högt som det män gör.⁴ Är pedagogerna inte medvetna om hur könsmonster (se rubrik 2.1 Centrala begrepp) skapas i samhället eller om de inte har tillräckliga kunskaper för att analysera fenomenet är risken stor att de anser att arbetet med jämställdhet (se rubrik 2.1) handlar om att bearbeta flickors och kvinnors brister. Detta leder förmodligen inte till att stärka deras självförtroende utan tvärtom, försvagar det.

Frågan om genus (se rubrik 2.1) väcker ofta ett starkt motstånd, ibland till och med ilska, fastän så många säger att de är för jämställdhet.⁵ Ett vanligt argument bland studenter på högskolan är att det inte stämmer för dem eller i deras familj eller generation, de säger att problemet inte finns, det gäller för de äldre generationerna. Dagens generation är mycket friare och har kommit mycket längre i denna fråga, anser de. Andra påstår att frågan är uttjatad och att de alltid pratar om det och får höra samma saker, medan ytterligare andra säger att de inte förstår texterna i ämnet. Det finns även de som säger att budskapet är att rollerna ska bli ombytta, att de ”goda” kvinnorna ska vara som män och de ”onda” männen ska vara som kvinnor.

För att kunna göra något åt schablonbilderna av kvinnor och män måste vi vara medvetna om att de finns och att de inte är opåverkbara.⁶ De är något vi själva har konstruerat. För att kunna upptäcka de könsmonster vi möter och upprätthåller måste vi skaffa oss kunskap. Vi är många

¹ Svenska Dagbladet 2007

² Ibid.

³ Franck, 2007

⁴ Hedlin, 2006

⁵ Ibid., 2004

⁶ Svaleryd, 2002

som tror oss behandla flickor och pojkar på samma sätt trots att det inte förhåller sig så i verkligheten. Vi måste själva komma till insikt om hur vi påverkar andras självkänsla.

En av Sveriges medelstora kommuner har valt att starta ett jämställdhetsprojekt genom att projektanställa två pedagoger som är utbildade inom genus och jämställdhet. Deras uppdrag är att öka medvetenheten och kunskapen om genus och jämställdhet hos rektorer, pedagoger och annan personal på kommunens skolor, hela vägen från förskolan till gymnasiet.

När en skola inom denna kommun vill ha hjälp med att starta upp ett jämställdhetsarbete eller få information om det tar de kontakt med de projektanställda. De kommer då ut till skolan och observerar och informerar personalen om hur de kan göra miljön och verksamheten mindre könskodad, det vill säga mindre traditionellt riktad till speciellt flickor eller pojkar. De projektanställdas arbete riktar sig mot personalen och deras föreställningar och kunskap så att personalen själv kan arbeta genusmedvetet med barnen och eleverna.

Uppsatsen inleds med en litteraturbakgrund som redovisar några centrala begrepp som används i studien, därefter beskrivs hur barns identitetsskapande påverkas av förskolans pedagogiska verksamhet och av omgivningen i övrigt. Det skildras också hur pedagogens tankesätt kan påverkas och hur det i sin tur påverkar den pedagogik som tillämpas. Detta följs av en redogörelse av läroplanernas direktiv om jämställdhet i förskola och skola. Till sist kommer en redogörelse om vad förskollärarens grundsyn är och vad den består av. Denna text mynnar ut i studiens syfte och frågor. Den fjärde delen handlar om de metodiska överväganden som gjorts. Den vetenskapliga teori och den metod som används i studien beskrivs, samt hur urvalet av deltagare gick till och vilka etiska aspekter som betänkts. Därefter kommer resultatet som redovisas genom pedagogiska berättelser följt av analys där berättelserna analyseras utifrån teorin och en diskussion som besvarar våra frågeställningar samt diskuterar arbetets gång, hur studien kan tas vidare och vad författarna har lärt sig av studien.

2 Bakgrund

Bakgrunden verkar för att belysa ämnet genus och jämställdhet för att ge läsaren en större förståelse för ämnet. Bakgrunden beskriver några centrala begrepp i studien. Därefter skildras hur barns identitetsskapande påverkas av förskolans pedagogiska verksamhet och av omgivningen i övrigt. Det följs av en redogörelse av hur förändringsarbete påverkar och påverkas samt hur kompensatorisk påverkan kan användas inom förskolan. Sedan finns en förklaring av vad läroplanerna formulerar angående jämställdhet i förskolan och skolan. Till sist beskrivs vad pedagogisk grundsyn är och vad den består av.

2.1 Centrala begrepp i studien

Här beskrivs några av de begrepp och definitioner som används i studien.

Genus – Skillnaden mellan kvinnor och män identifieras och ges en kulturell och social förklaring.⁷ Genus handlar om de föreställningar vi människor har vad gäller kvinnor och män, vad som är kvinnligt och vad som är manligt.⁸ Genus ser olika ut inom olika perioder och kulturer.⁹ Genus och genusrelationer skapas av oss, skapar vi dem inte finns de inte.¹⁰

Genusperspektiv – Genus skapas genom kultur och samhälle genom en ständigt pågående interaktion mellan människor.¹¹ Med ett genusperspektiv undersöks hur förhållanden mellan kvinnor och män och olika platser och roller i samhället påverkas på grund av kulturellt kön.

Kön – Skillnaden mellan kvinnor och män identifieras och ges en biologisk förklaring.¹²

Könsstruktur/genusstruktur – Samhället styrs av vissa ramar, förväntningar, traditioner och normer.¹³ Detta görs att speciella könsmonster formas. Dessa monster kallas könsstruktur. De innebär att kvinnor och män tar olika platser i samhället, till exempel har det setts som självklart att det är män som innehar chefspositioner vilket medförde att det inte var många kvinnor som blev chefer. Dessa strukturer kan förändras och se olika ut under olika perioder eller inom olika kulturer.

Jämställdhet – Maktförhållandet mellan kvinnor och män.¹⁴ Det finns två delar av detta begrepp, den ena är kvalitativ och den andra är kvantitativ. Den kvantitativa handlar om att sträva efter en någorlunda jämn könsfördelning medan den kvalitativa aspekten handlar om att sträva efter samma villkor i samhället för kvinnor och män. Det vill säga de ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter.

Jämlikhet - Maktförhållandet mellan olika grupper i samhället till exempel vad gäller etnicitet, religion, generationer eller sociala klasser.¹⁵

⁷ Franck, 2007

⁸ Hedlin, 2004

⁹ Ibid., 2006

¹⁰ Connell, 2003

¹¹ Hammarström, Löfmark 2004

¹² Franck, 2007

¹³ Hedlin, 2006

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

Läroplan – En förordning utställd av regeringen. Den styr förskolans och skolans verksamhet.¹⁶

Kvinnlighet/manlighet - Det finns två sätt att se på kvinnlighet och manlighet.¹⁷ Kvinnor och män handlar och beter sig generellt sett på olika sätt, beroende på vilken orsak betraktaren lägger på dessa beteenden förhåller han/hon sig olika gentemot detta fenomen. Det ena synsättet säger att skillnaden mellan kvinnor och män är biologisk, det vill säga medfött, medan det andra synsättet syftar på att skillnaden ligger i kultur och fostran.

Pedagog – En person som i sitt yrke använder pedagogik, det vill säga undervisar¹⁸. Kommer från grekiskans *país* som betyder barn och *agein* som betyder leda.¹⁹

Reggio Emilia – En pedagogik som kombinerar avancerat teoretiskt arbete med en levande praktik med barnen.²⁰ Den är förankrad i ett humanistiskt synsätt och grunden är en stark människotro, en djup respekt för barnet och en övertygelse om att alla barn föds rika och intelligenta med en drivkraft att utforska världen. De arbetar med lek och arbete, verklighet och fantasi och med många intryck samtidigt.

För att barnen ska våga gå emot de traditionella mönstren måste de ha:²¹

Självkänsla - hur det uppfattar sig själv.

Självförtroende - beror på hur barnet uppfattar att det är i andras ögon och hur dess prestationer värderas av andra.

Självförtroende - tro på sig själv, när både självkänsla och självförtroende är positiva. Grunden i jämställdhetsarbete är alltså att stärka barnens självförtroende genom att jobba med barnens självkänsla och självförtroende.

Många människor har en föreställning om att genus och kön är samma sak.²² En vanlig missuppfattning är att genusperspektiv handlar om att studera kön och könsskillnader, när det egentligen handlar om hur våra föreställningar om män och kvinnor påverkar oss. Genom våra föreställningar skapas en könsordning, det vill säga en genusstruktur. Genusstrukturen ger oss olika platser och värden i samhället beroende på hur vi handlar. Pedagoger måste få kunskap om ämnet för att de ska kunna arbeta på rätt sätt med genus, och detta bör inkluderas i deras utbildning.²³ Pedagoger behöver ha en större och djupare förståelse för genus än vardagskunskapen. Detta för att hjälpa eleverna att utvecklas och för att kunna analysera och förstå denna utveckling.

En pedagog måste vara medveten om föreställningar, omedvetna förhållningssätt och förväntningar och dessutom tänka på hur mycket dessa tre saker påverkar de omkring oss.²⁴ Det är dock viktigt att inse att de sociala könsroller (hur kvinnor och män ”ska” vara, de roller de tilldelas av den kultur vi lever i) som nu finns i vår kultur inte är statiska.²⁵ Könsrollerna påverkas av sociala processer, de förändras när skola, hem och medier får nya förväntningar

¹⁶ Skolverket 2006

¹⁷ Franck, 2007

¹⁸ Norstedts svenska ordbok 2003

¹⁹ Norstedts uppslagsbok 1995

²⁰ Reggio Emilia 2007

²¹ Svaleryd, 2002

²² Hedlin, 2004

²³ Ibid.

²⁴ Svaleryd, 2002

²⁵ Connell, 1999

på dem.²⁶ Att arbeta med genus är inget som pedagoger bör göra på sidan av den vanliga verksamheten utan det är något som måste finnas med i tankarna hela tiden²⁷ och de måste vara alerta för att inte falla in i gamla rutiner. Det en person själv tycker att han/hon kan, gör denne lätt på rutin och då reflekterar han/hon inte lika mycket över vad som görs.

2.2 Barns identitetsskapande påverkas av förskolans pedagogiska verksamhet

Skolan, hemmet och medier betyder mycket för barns utveckling.²⁸ De budskap som förmedlas till barnen hur de ska vara och uppträda är många och ser olika ut. Pedagogerna utgör till exempel olika typer av maskulinitet och femininitet som de har tillskansat sig genom sina livserfarenheter. Barnen registrerar hur de vuxna förhåller sig mot varandra och mot barnen och med stor sannolikhet påverkas de av detta. De vuxna kan dessutom vara klivna i hur de ska förhålla sig angående genus, till exempel kan föräldrar vara oeniga om hur de ska uppfostra sina flickor eller pojkar.

När pedagoger tilltalar barnen är det vanligt att de säger flickor och pojkar till dem istället för att säga till exempel barn.²⁹ Detta medverkar till att förstärka den sociala grupperingen, uppdelningen mellan flickor och pojkar. Den omedvetna pedagogik som förmedlas genom kommunikation, bemötande och handlingar kan ofta vara effektivare än den medvetna pedagogik som pedagogerna vill förmedla till barnen genom övningar och aktiviteter, som till exempel lek.³⁰ Detta är inte alltid pedagogerna medvetna om. Samspelet mellan barn och vuxna påverkas av personalens engagemang i sitt arbete, hur de känner för barnen och sina kollegor och hur samarbetet dem emellan fungerar. Pedagogernas uppväxt och värderingar spelar också en stor roll i detta sammanhang. Barn påverkas av de vuxnas bemötanden.

Beroende på vad pedagogerna anser att barnen klarar av utvecklas barnen på olika sätt.³¹ Anser pedagogerna att barnen är tåliga och utforskande låter de dem undersöka och prova på fler saker än om de anser att barnen är ömtåliga och måste beskyddas mot omvärlden. Ett öppet och inte kontrollerande bemötande av barnen gör dem mer öppna och mottagliga för ny kunskap. De barn som ofta styrs eller avbryts av vuxna kan komma att förlora motivationen att lära. Pedagogerna bör tänka på hur de sätter ord på det barnen gör och bemöter det de säger. Det är viktigt att barnet ses som en individ med samma rättigheter som en vuxen. Som pedagog är det nödvändigt att kunna sätta sig in i och förstå barnets tankevärld och villkor samt att kunna tolka handlingars och kroppsspråkets budskap. Barn bör få möjligheter att reflektera över sina upplevelser med hjälp och stöd av pedagogerna. De vuxna hjälper barnen framåt i detta genom att visa att de lyssnar och förstår vad barnet menar. Att invänta barnens signaler och låta dem ta kontrollen, till exempel under ett samtal, ger dem möjlighet att utvecklas. Om de vuxna styr samtalen efter sina egna intressen eller fyller i barnens meningar kan det leda till att barnen känner sig oförstådda och maktlösa.

De vuxna är de viktigaste förebilderna ett barn har i sin socialisationsträning.³² För att uppfylla jämställdhetslagarna måste pedagogerna tänka bortom de traditionella förväntningarna på de två könen. Barnen ska inte välja att göra något eller att inte göra något på grund av vilket kön de har.

²⁶ Ibid.

²⁷ Svaleryd, 2002

²⁸ Connell, 2003

²⁹ Wrigley, 1992

³⁰ Lindahl, 2002

³¹ Ibid.

³² Svaleryd, 2002

I många skolor världen över är den fysiska delen av utbildningen icke jämställd.³³ Flickor erbjuds sämre förutsättningar att utöva sportsliga aktiviteter. Detta kan bero på många saker, men det troligaste är att det har en historisk orsak. Mellan lärare och elever finns ett glapp som beror på kultur och generation. Det glappet kan göra att lärarna är omedvetna om flickors intressen. Ligger fokus bortom skolan kan det icke jämställda tillståndet bero på traditionella familjestrukturer som säger att det inte är lämpligt för flickor att utöva idrott. Sport och idrott är en arena där traditionell maskulinitet skapas och förstärks. Detta gäller generellt för pojkar och män, dock finns det individuella skillnader. Många pojkar har till exempel negativa erfarenheter av idrott. Det bör dock påpekas att problemet inte ligger hos flickor eller hos pojkar utan i den genusordning som råder och att den idrottsliga arena skapar traditionella könsroller. Kroppens form och storlek och hur den används har under de senaste tre årtionden blivit en markör för genus.

Pedagogerna måste kunna reflektera och vara medvetna om sina egna upplevelser och förhållningssätt och inte blanda ihop dem med andras.³⁴ För att pedagogerna ska kunna tillhandahålla en utvecklande pedagogik är det viktigt att de har kunskaper om barns utveckling och lärande och om vad som påverkar dessa på ett positivt sätt. Självkänedom är också en viktig del i en pedagogs kvalifikationer. De bör också ha kunskap om planering, genomförande och utvärdering. Detta ska kopplas till hur barngruppen och dess sociala miljö för tillfället ser ut. I verksamheten ska pedagogerna se till att utmana barnens tankar och teorier genom att skapa eller utnyttja situationer och tillfällen.

Genusmedvetet pedagogiskt arbete sammanfattat i fyra punkter³⁵

- Pedagogerna ska bli medvetna om hur de egna könsnormerna och värderingarna påverkar undervisning, val av innehåll och hur han/hon bemöter eleverna. Det är grunden för att kunna förändra något. Pedagogerna måste ställa lärarrollen i fokus.
- Arbetslaget bör diskutera sin syn på vad som är manligt och kvinnligt. Ens egna föreställningar kanske inte stämmer överens med läroplanens riktlinjer för jämställdhet.
- Diskutera elevernas föreställningar och könsmyter så att de kan göra val utifrån sin personliga vilja och sitt intresse.
- Pedagogerna bör inom den ordinarie undervisningen ha material som inte stärker könsnormerna.

2.3 Omgivningens påverkan på barnets identitetsskapande

Tidigare ansågs det finnas två könsroller, den manliga och den kvinnliga, som barnen socialiserades in i dem av vuxenvärlden.³⁶ Men dagens uppfattning är att könsrollerna är mångsidiga, det finns inte bara en manlig och en kvinnlig. De ser olika ut beroende på klasstillhörighet, etnisk bakgrund och kultur. Det är till exempel olika sorters manlighet som praktiseras av en affärsman respektive av en kroppsarbetare. Det har också visats att barnen själva är väldigt aktiva i hur de identifierar sig med genus. De utforskar olika beteenden och noterar hur de bemöts av omgivningen. För att förstå barnens genusutveckling är det viktigt att vara medveten om att vi människor utvecklas åt olika håll och på olika sätt, till exempel på ett medvetet och ett omedvetet plan samtidigt. Detta är något som ständigt pågår. Görandet av

³³ Gorely, Holroyd, Kirk, 2003

³⁴ Lindahl, 2002

³⁵ Svaleryd, 2002

³⁶ Connell, 2003

genus är en pågående social process som för att förstås måste ses i sin helhet genom historien, med hjälp av arkeologiska fynd, skrivna källor eller muntliga traditioner.

Synen på genus och jämställdhet förändras med tiden.³⁷ Tidigare var det de som arbetade för kvinnors och homosexuellas rätt som fick försvara sig mot den allmänna uppfattningen att det naturliga var att männen var högre stående eller att homosexualitet var onaturligt. Idag är det tvärtom, de som är emot jämställdhet och arbetet för allas lika rättigheter går emot den offentliga uppfattningen och får försvara sig.

Det finns två ytterligheter inom jämställdhetsarbete.³⁸ Den ena kallas ”könsschablonsdiket” och innebär att de traditionella bilderna av flickor och pojkar behålls och förstärks. Den andra kallas ”könsblindhetsdiket” och den innebär att pedagogen blundar för att kvinnor och män har olika villkor och förutsättningar och menar att allt är individuellt. För att få ett bra jämställdhetsarbete måste pedagogerna hålla sig ifrån dessa två kanter och vara medvetna om att det finns skillnader mellan flickor och pojkar, men att de flesta av dessa skillnader påverkas av den omgivning de lever i och att de alltså inte är oföränderliga.

Barn påverkas och lär sig av allt som händer i deras omgivning, inte bara av det som medvetet sägs eller visas dem.³⁹ Media i form av barnprogram och barnböcker har en stor roll i barnens identitetsskapande. De påverkas i sin syn på hur barn ska vara som flicka eller pojke genom vilka roller de olika könen tilldelas i media. Huvudrollerna i böcker och på tv innehas oftast av män eller pojkar, men det är inte bara fördelningen av antalet roller mellan kvinnor och män som spelar in, det är också vilken sorts roller de får. Flickornas roller är ofta någon som är hjälplös medan pojkarnas roller är handlingskraftiga och framåtsträvande. Denna indelning gör att det som betraktas som pojktigt anses vara bättre än det som ses som flickigt. Detta i sin tur gör att en flicka som beter sig mer som en pojke kallas pojkflicka och får en tuffare stämpel på sig medan det omvända inte gäller. Det är ibland svårt att skilja på vilka skillnader som är biologiska och vilka som är sociala mellan kvinnor och män. De biologiska skillnaderna kan genom en kultur förstärkas eller försvagas. Det finns både öppna och dolda budskap i en kultur som påverkar vårt sätt att vara och handla. Vi utsätts alla för denna påverkan, vilket innebär att våra beteenden förändras efter den kultur vi lever i.

Barns syn på hur kvinnors och mäns kroppar ska se ut påverkas också av media och filmer.⁴⁰ Den allmänna uppfattningen är att män ska vara stora och starka för att kunna använda sina kroppar. Många ger uttryck för att kvinnor ska vara starka men det ska inte synas på dem. Har de muskler bör de döljas av kläder eller liknande. Det som påverkar hur kvinnor och män anser att de ska se ut är vad omgivningen ger uttryck för.

I skolan uppmuntras pojkar i större utsträckning än flickor till att ägna sig åt matematiska eller naturvetenskapliga studier.⁴¹ Det är en sak som påverkar görandet av genus i skolan, men det finns många fler aspekter. Även den roll föräldrarna tar på sig att hjälpa sina barn i utbildningen påverkar görandet av genus. Ordet föräldrar betyder ofta i skolan mammor, då det är de som oftast tar allra störst del i barnens skolgång. Det är de som har koll på barnens vardagliga skolerfarenheter i de tidigare årskurserna. Mycket litteratur som verkar för att öka föräldrars engagemang i barnens utbildning tar för givet att föräldrarna tar lika stor del i utbildningsprocessen. Men det är alltså felaktigt, det är mödrarna som har det största ansvaret.

³⁷ Ibid.

³⁸ Hedlin, 2006

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Gorely, Holroyd, Kirk, 2003

⁴¹ Wrigley, 1992

Uppdelningen mellan könen till exempel på skolan eller i lek är tydlig men inte total.⁴² Den kan benämnas som en med-sedan-isär-struktur. Den innebär att barnen under vissa perioder leker könsdelat på olika platser, med olika ritualer för att under andra perioder leka könsblandat och vara en del av samma värld. Genus påverkar mindre i vissa situationer än i andra. Könsindelningen är alltså inte statisk utan en komplicerad och varierande process som hela tiden pågår.

2.4 Förändringar och förändringsarbete med kompensatorisk påverkan

Villkoren för en lärares arbete har med tiden förändrats.⁴³ Dessa förändringar kan delas in i tre olika tendenser. En av dem är en akademisering av lärarutbildningen som i sin tur består av två delar, en institutionell omorganisering och en innehållslig förändring. Den tidigare innebär en förändring av organisationen av utbildningen, från att inte ha haft någon enhetlig utbildning till att bli en högskole- och universitetsutbildning. Den senare innebär att innehållet i utbildningen har förändrats till att innehålla mer pedagogik och till att framhålla en forskande och reflekterande inställning samt att ge studenterna en fördjupad förståelse för läraryrket. Den andra tendensen är decentralisering, vilken innebär att bestämmanderätten ligger på lokalnivå istället för på centralnivå. Varje skola och pedagog får ett större inflytande över arbetsplaner och resurser. Den tredje tendensen handlar om läraryrkets professionaliseringsnivå. Ett yrke med en etablerad och erkänd status kallas för en profession. För att utöva en profession krävs kunskap utvecklad inom den gällande vetenskapen, en utbildning med examen, ett utvecklat fackspråk och en etisk kod. För att läraryrket ska kunna definieras som en profession är akademiseringen ett steg på vägen.

Genom utbildning får pedagogerna det lättare att beskriva hur de tänker och genom detta kan de se och reflektera över sina egna föreställningar i arbetet med förskolebarnen.⁴⁴ De lär sig också hur barns läroprocesser ser ut. En utvecklingsprocess som syftar till att förändra pedagogers tankesätt och förhållande till barns lärande är en mycket långvarig process som tar lång tid att genomföra. Förändringar bör ses som processer och inte som händelser.⁴⁵ De är ett pågående tillstånd och inte ett färdigt resultat. Ses förändringar som ett tillstånd ökar motivationen hos de inblandade då de blir mer personligt involverade. Det finns tre olika typer av förändringar: externa, interna och personliga. Externa förändringar är när de kommer uppifrån, till exempel introducerande av nya läroplaner eller andra styrdokument. Interna förändringar är arbetet inom skolan som stöds ekonomiskt utifrån och personliga förändringar är när de involverades tankar och föreställningar förändras och påverkar processen. Människors förändrade tankar och åsikter är nödvändiga för att kunna genomföra en förändring. När dessa tre olika förändringar stämmer överens går förändringsarbetet smidigt. De olika förändringstyperna har under olika perioder övertagit, tidigare har den interna formen dominerat för att sedan övertas av den externa formen. Nu börjar den personliga förändringen ta över och dominera.

Kunskap inom genus och genusforskning är viktigt för att på ett bra sätt arbeta med att förstärka flickors och pojkars självkänsla och självförtroende.⁴⁶ Många projekt har syftat till att förstärka flickors självförtroende och detta har många gånger gjorts utan att tänkas igenom. Om så är fallet kan det hända att de fokuserar på kön och könstillhörighet och därmed till och

⁴² Ibid.

⁴³ Hansén, 1997

⁴⁴ Lindahl, 2002

⁴⁵ Goodson, 2005

⁴⁶ Hedlin, 2006

med går emot skolans jämställdhetsmål.⁴⁷ För att kunna ta till sig och arbeta för att nå läroplanernas mål för jämställdhet måste pedagogerna vara insatta i hur samhällets könsstrukturer ser ut och att dessa påverkar både barnen och skolans verksamhet.⁴⁸ De måste också vara medvetna om de olika villkor som finns för flickor och pojkar i den kultur de verkar i för att inte handla på fel sätt när de börjar arbeta med jämställdhet. De bör även ha kunskap om att genus ser olika ut under olika tider och i olika sammanhang, beroende på klass och etnicitet till exempel.⁴⁹ För att få kunskap om sina egna och sina kollegors syn på genus och jämställdhet kan pedagogerna komma långt genom att diskutera med varandra om sina föreställningar och om hur de påverkar barnen, dem själva och deras arbete.⁵⁰ Då jämställdhetsarbete inte handlar om att förändra barnens personligheter utan om att se till att de får flera val- och handlingsmöjligheter är det viktigt att pedagogen arbetar med att stärka både flickor och pojkar.

I vår kultur tränas flickor traditionellt sett på att känna samhörighet och visa känslor medan pojkar tränas på att vara självständiga och starka.⁵¹ För att motverka detta kan pedagogerna använda sig av kompensatorisk pedagogik. Den går ut på att barnen får möjlighet att utveckla sina svaga sidor, till exempel får flickor ofta träna sig på förmågor som gör dem självständiga och starka medan pojkar får träna på förmågor som gör att de kan visa samhörighet. Naturligtvis kan det finnas osäkra pojkar som behöver träna på självständighet och säkerhet och flickor som måste få möjlighet att utveckla sin kompetens vad gäller samhörighet och att visa känslor. I den kompensatoriska pedagogiken ska alla få möjlighet att utveckla och stärka de förmågor som fått stå tillbaka.

I skolan har flickor och pojkar möjlighet till samma material och leksaker, samma pedagogik och de ska följa samma regler och rutiner.⁵² Men när det är dags för barnens egna val väljer de stereotypt.⁵³ Pojkar väljer att leka med pojkar i ett visst rum och flickor väljer att leka med andra flickor i närheten av en vuxen. När pojkar leker befinner de sig ofta långt bort från de vuxna. De tränar ledarskap, kroppsutfattning, jagkänsla, initiativförmåga, självständighet, mod och styrka.⁵⁴ När de pratar använder de ofta imperativ. Flickor leker nära vuxna, gärna två och två. Med en bästa vän tränar de lyhördhet, samspel, anpassning, hänsyn och medkänsla. De pratar med långa meningar. Denna skillnad utgör ett problem då det begränsar barnens möjligheter till erfarenheter och utveckling.

2.5 Styrdokumentens direktiv om jämställdhet i förskolan

Under denna rubrik förklaras vad de tre gällande läroplanerna och skollagen formulerar angående jämställdhet i förskolan och skolan. Detta för att visa att det är något som ska finnas med i undervisningen under hela skolgången. I läroplanerna och i skollagen omnämns inte genus. Däremot är det vårt fokus för studien eftersom jämställdhet mellan barn går att överföra och finna inom genusforskning.

Läroplanen för förskolan 1998, lpfö 98

⁴⁷ Ibid., 2004

⁴⁸ Ibid., 2006

⁴⁹ Connell, 1999

⁵⁰ Hedlin, 2006

⁵¹ Ibid.

⁵² Svaleryd, 2002

⁵³ Wrigley, 1992

⁵⁴ Svaleryd, 2002

I förskolan ska barnen lära sig de grundläggande värden som vårt samhälle vilar på, bland annat alla människors lika värde oberoende av kön och social eller etnisk bakgrund⁵⁵. De vuxna inom förskolan är viktiga som förebilder genom att barn påverkas av deras förhållningssätt. De vuxnas bemötande, krav och förväntningar på barnen bidrar till att forma flickors och pojkars uppfattning om kvinnor och män. I förskolan ska alla jobba för att motverka att traditionella könsroller avgör vilka val barnen gör. Flickor och pojkar ska ha samma möjligheter att utveckla förmågor och intressen utan att bli begränsade av stereotypa könsroller. All personal inom förskolan ska se till att flickor och pojkar får lika stort inflytande över och utrymme i verksamheten.

1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, lpo 94

Skolan ska förmedla till eleverna de grundläggande värden som vårt samhälle bygger på:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.⁵⁶

Skolan skall aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan, och de krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmönster. Den skall därför ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla sin förmåga och sina intressen oberoende av könstillhörighet.⁵⁷

Läraren har också till uppgift att ge alla elever, oavsett ålder, kön, social eller kulturell bakgrund, rätt och möjlighet att påverka arbetssätt, arbetsformer och innehållet samt att se till att deras inflytande ökar med ålder och mognad.⁵⁸

1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, lpf 94

Samma värdegrund som lpfö 98 och lpo 94 vilar på gäller även för lpf 94, att alla människor har lika värde oavsett till exempel kön och social eller kulturell bakgrund.⁵⁹ Genom att aktivt och medvetet gynna kvinnors och mäns lika rättigheter och möjligheter ska elevernas intressen utvecklas utanför de traditionella könsrollerna. Genom information och vägledning ska begränsningar, som grundas på kön eller bakgrund, av elevernas val motverkas.

Skollagen

Alla barn och ungdomar oavsett kön, var de bor och deras sociala och ekonomiska bakgrund ska ha lika rätt till utbildning i det offentliga skolväsendet.⁶⁰ Utbildningen ska främja elevernas utveckling i samklang med grundläggande demokratiska värderingar och i samverkan med hemmen så att de blir ansvars-kännande människor och medborgare. Respekten för vår gemensamma miljö samt varje människas egenvärde skall gynnas av alla inom skolan. Speciellt viktigt är det att arbeta för jämställdhet mellan könen samt att aktivt arbeta emot alla former av kränkande behandling, som till exempel mobbning.

Studien vilar på lpfö 98

⁵⁵ Utbildningsdepartementet 1998

⁵⁶ Ibid., 1994b 1 Skolans värdegrund och uppdrag, Grundläggande värden

⁵⁷ Ibid., 1 Skolans värdegrund och uppdrag, En likvärdig utbildning

⁵⁸ Utbildningsdepartementet 1994b

⁵⁹ Ibid., 1994a

⁶⁰ Svensk författningssamling 1997

Det som fokuseras i denna studie är förskolans läroplan (lpfö 98) och vad den förmedlar. Dock har även de andra tre styrdokumenterna samma värdegrund och samma mål, vilket gör att även målen i skollagen, läroplanerna för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (lpo 94) och för de frivilliga skolformerna (lpf 94) indirekt berörs. De mål i lpfö 98 som ligger som grund för vår studie är allas lika värde oavsett kön, att alla ska ha samma möjligheter och att barnens val inte ska bero på deras könstillhörighet. Detta beror på hur de vuxna som förebilder påverkar barnens identitetsskapande genom sitt bemötande, sina krav och sina förväntningar på barnen.

2.6 Förskollärarens pedagogiska grundsyn

Det som påverkar hur en pedagog arbetar är dennes pedagogiska grundsyn.⁶¹ Pedagogens arbetssätt kan förändras genom yttre påverkan, till exempel om arbetslaget börjar arbeta på ett annat sätt. Beroende på vad förändringen beror på blir den olika hållbar och bestående. Beror den på att pedagogen själv har ändrat uppfattning blir den mer varaktig än annars och det betyder att även den pedagogiska grundsynen har förändrats.

Det finns tio perspektiv som bildar grunden för pedagogisk teori.⁶² Dessa är kunskapsteori, naturfilosofi, värderingsgrund, människosyn, samhällsteori, religiös grund, bildningsideal, bildningsteori, didaktisk teori och metoder och medel. För att kunna formulera sin egen pedagogiska grundsyn bör speciellt fem aspekter övervägas, kunskapssyn, etiksyn, människosyn, samhällssyn och syn på den pedagogiska situationen.

Det finns tre saker att svara på för att ta reda på vilken kunskapssyn pedagogen har.⁶³ De handlar om kunskapens vara, blivande och giltighet. *Kunskapens väsen*: Vad är kunskap? När blir en uppfattning kunskap och inte tro eller en gissning? *Kunskapens uppkomst*: Varifrån kommer kunskapen? Är den medfödd eller får vi den genom att erfara, eller är det lite av varje? *Kunskapens giltighet*: Hur kan vissa uppfattningar ses som kunskap medan andra är gissningar och tro? Finns det säker kunskap? Hur vet vi vad i så fall? Hur kan vi veta att de uppfattningar vi har, inte är drömmar eller illusioner? De svar pedagogen ger på dessa olika frågor spelar en stor roll för hur denne ser på, planerar, lägger upp och genomför lektioner och aktiviteter i skolan. Idé- och filosofihistorien har utformat tre perspektiv på hur vi tillägnar oss kunskap.⁶⁴ Rationalismen säger att vi får kunskap genom att tänka och använda vårt förnuft. Empirismen menar att vi producerar kunskap genom att erfara, att använda oss av våra fem sinnen. Den tredje formen är den modernaste formen.⁶⁵ Den kallas konstruktivism och är en blandning av de två första. Den anser att vi tillägnar oss kunskap genom både tanke, förnuft och erfarenhet.

Etik handlar om vad pedagogen anser hur människor bör handla, vad som anses vara rätt eller fel, bra eller dåligt och om vad plikt innebär.⁶⁶ Det handlar också om moral, vilka värderingar en pedagog har. En etisk situation innehåller flera handlingsmöjligheter. Pedagogen kan välja mellan olika handlingssätt och har därför ett ansvar för vad han eller hon väljer.

⁶¹ Lindahl, 2002

⁶² Stensmo, 1994

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Starrin, Svensson, 1994,

⁶⁵ Stensmo, 1994

⁶⁶ Ibid.

Människosynen beskriver hur pedagogen ser på barnen som människor, om de i grunden är goda eller onda, om morötter eller piskor är bästa sättet att få bra resultat.⁶⁷ Pedagogens samhällssyn berättar om hur han eller hon ser på relationen mellan skolan och samhället. Frågorna som bör besvaras är om samhället är positivt eller negativt och om utbildningen ska rättas efter samhället eller om den ska utveckla och förändra det eller om utbildning och skola ska stå för sig självt. Hur pedagogen ser på den pedagogiska situationen beror på om han eller hon anser att läraren eller eleven är den centrala i lärandesituationen. Anses läraren vara i centrum handlar det om att han eller hon lär ut med hjälp av sitt eget vetande. Anses däremot eleven vara den centrala aktören handlar det om inläring utifrån hans eller hennes vetande och intressen.

⁶⁷ Ibid.

3 Syfte och frågeställning

Syftet är att få ökad förståelse för hur personal som arbetar inom förskolans pedagogiska verksamhet bidrar till att konstruera flickors och pojkars identitetsskapande.

Frågeställningar

- Hur upplever personalen att förändringar i lärarens tankesätt påverkar den pedagogik som tillämpas?
- I vilken utsträckning påverkar styrdokumentens direktiv förskolans pedagogiska verksamhet till barns identitetsskapande?

4 Metodiska överväganden

Under denna rubrik tas det upp vilka överväganden som gjorts angående vilken design och metod som valts. Därefter diskuteras urvalet av deltagare och etiska överväganden.

4.1 Kvalitativ design utifrån narrativ teori

I studien används en kvalitativ design.⁶⁸ Kvalitativ forskning inriktar sig mer på kvaliteten hos en speciell aktivitet eller situation än hur ofta den förekommer. Forskning som undersöker kvaliteten hos relationer, aktiviteter, situationer eller material kallas vanligtvis kvalitativ forskning. Den skiljer sig från kvantitativ forskning genom att den har en mer holistisk inriktning. Kvalitativ forskning beskriver detaljer i allt som händer under en speciell aktivitet eller situation istället för att jämföra effekterna av en speciell behandling. Det finns några kännetecken på kvalitativ forskning. Alla dessa behöver inte uppfyllas för att en undersökning ska vara kvalitativ, men tillsammans ger de en bra bild av vad denna typ av forskning går ut på.

- Forskaren använder den faktiska arenan för sitt intresse för att samla in data och spenderar där mycket tid.
- Kvalitativa fakta samlas in som ord eller bilder, inte som siffror, den lämpar sig därför väl till en narrativ undersökningsmetod.
- Forskaren är intresserad av processer likaväl som av färdiga produkter och de analyserar sina data utifrån kända teorier.
- De intresserar sig för hur människor ger mening till sina liv.

Det är variationer av personalens föreställningar omkring genus som undersöks, fokus ligger på deras personliga och arbetsrelaterade erfarenheter kring små barns jämställdhet.⁶⁹ Inom både kvantitativ och kvalitativ design är individernas åsikter viktiga, men kvalitativa forskare anser sig oftast komma närmare deltagarnas perspektiv med hjälp av kvalitativa intervjuer.⁷⁰

Metoden är inspirerad av narrativ teori, berättelseforskning.⁷¹ Narrativ teori består av flera olika teoretiska traditioner, det finns inte bara en typ utan många olika. Denna teori bör användas tvärvetenskapligt och som ett särskilt problemområde inom ett bredare forskningsområde. Berättandet bör studeras utifrån olika perspektiv. Metoden för narrativ teori är att samla in muntliga eller skriftliga berättelser som sedan analyseras. Detta kan göras genom observationer, intervjuer, textanalyser och videoobservationer i både kvalitativa och kvantitativa studier. I studien används de delar ur denna teori som passar syftet. Med hjälp av personalens berättelser om hur de arbetar med genus och jämställdhet söks kunskap om hur de tänker kring genus och jämställdhet. Tanken är att få fram hur varje deltagare tänker och reflekterar kring ämnet, hur de upplever att de arbetar för att öka jämställdheten bland barnen. Det som informanterna berättar om kan kallas livsberättelser, vilket är en berättelse om deras liv eller valda perspektiv ur deras liv. I berättelserna kommer deras egna tolkningar av sina föreställningar och kunskaper fram.

⁶⁸ Fraenkel, Wallen, 2006,

⁶⁹ Starrin, Svensson, 1994

⁷⁰ Lindahl, 2002

⁷¹ Johansson, 2005

4.2 Metod

Intervjuns genomförande

I studien används intervjuer, som spelas in, utformade som samtal kring förskolepersonalens genusföreställningar. Genom intervjuer utformade som samtal får den intervjuade chans att med egna ord uttrycka och berätta om sina åsikter, föreställningar och synsätt.⁷² Genom detta kan intervjuaren få en tydlig bild av deltagarens ståndpunkt. Intervjuerna har inga fasta frågor eller svarsalternativ, frågorna varierar från intervju till intervju efter hur diskussionen utformar sig.⁷³ Däremot används fasta frågeområden, för att säkerställa att allt kommer med. Med frågor som inbjuder till berättande och diskussion får deltagaren möjlighet att svara så utförligt som möjligt och diskutera tills han/hon är nöjd. Dessa intervjuer görs individuellt med fyra anställda på två olika förskolor som har haft kontakt med de projektanställda. Vi delar upp intervjuerna och tar två var, en på varje förskola. Intervjuerna mynnar ut i pedagogiska berättelser. Informanterna introducerades i studien genom ett telefonsamtal samt genom ett missivbrev (se bilaga 2) per mail innan intervjun utfördes.

Det finns många positiva aspekter som talar för användandet av muntlig intervju som undersökningsmetod.⁷⁴ De är bland annat att intervjuaren på plats kan få fullständigare och bättre svar än en anonym forskare som bara är känd genom sitt introduktionsbrev. Intervjuaren kan också fråga informanten direkt vid oklarheter och tvärtom. Det är bevisat att svaren under en intervju med en närvarande intervjuare blir bättre än svaren på en enkät. Intervjuer kan bestå av mer flexibla frågor som kan utforskas och förklaras mer fullständigt, de är också bra de gånger då informanten har svårt för att läsa och skriva. Intervjuaren kan också använda sig av icke verbalt beteende för att få informanten att delta. Under en intervju är det lättare att kontrollera miljön där undersökningen utförs, speciellt vad gäller avskildhet, ljud eller andra störande moment. Tilliten mellan intervjuaren och informanten är stark under muntliga intervjuer. Intervjuaren kan bestämma ordningsföljden på frågorna, om de ska komma i följd eller om de ska anpassas efter de svar som informanten ger. Under en muntlig intervju garanteras att det är den utsedde informanten som besvarar frågorna. En enkät kan besvaras av vem som helst och forskaren har ingen kontroll över vilken hjälp informanten får att besvara den. Spontant beteende och spontana svar blir möjliga under en intervju. Detta innebär att intervjuaren kan använda sig av mer komplexa strukturer än den som använder sig av en enkät.

Det finns likväl negativa aspekter att ha i åtanke.⁷⁵ Intervjuerna kan påverkas av till exempel intervjuarens personlighet, kön, etnisk bakgrund, skicklighet, uppträdande och utseende. De kan också påverkas av hur intervjun framställs. Känner informanten att intervjun inte är anonym och att känslig information efterfrågas kan denne ge ofullständiga svar. Flexibiliteten i intervjun kan påverka intervjustandarden vilket i sin tur kan påverka resultatets trovärdighet. Intervjuer tar mycket tid, både för forskaren och för informanten.

För att få en så uttömmande intervju som möjligt finns några punkter att tänka på.⁷⁶ Det är viktigt att tydligt för informanten beskriva studiens syfte och förklara de etiska aspekter som efterföljs (se 4.4 Etiska aspekter). Intervjuaren berättar hur länge intervjun förväntas pågå och frågar om informanten kan avvara den tiden samt bokar en tid för intervjun. Syftet och de frågeområden som ska behandlas bör vara noga genomtänkta. Ett vanligt fel är att

⁷² Lindahl, 2002

⁷³ Johansson, Svedner, 2006

⁷⁴ Cohen, Manion, Morrison, 2007

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Johansson, Svedner, 2006

intervjuaren inte lyssnar på informanten utan koncentrerar sig på nästa fråga. Det gör ofta att inga eller felaktiga följdfrågor ställs. Det kan ibland hända att informanten måste tänka efter och blir därför tyst. Intervjuaren kan uppleva detta som att informanten är svarslös. En nervös intervjuare kan då ställa frågor som avbryter informantens tankar. Det är viktigt att under intervjun vara uppmärksam och verkligen lyssna på vad den intervjuade säger och följa med i dennes berättelse.

Tillförlitlighet

Frågorna som användes var öppna frågor som inbjöd till uttömmande, berättande svar. De fungerade bra och uppfyllde sitt syfte. Intervjuerna gick bra att utföra och intervjuarna lyssnade aktivt på pedagogernas svar. När något behövde förtydligas ställdes följdfrågor och kändes frågan obesvarad eller missuppfattad ställdes den om på ett tydligare sätt. Till exempel uppfattade deltagarna i studien att frågan om omgivningens förväntningar på deras kunskap (se bilaga 1) handlade om omgivningens förväntningar på dem och på deras genusarbete. Detta var dock positivt då deras svar ändå var relevanta för studien och på grund av att frågan ställdes igen gavs också svar på den ursprungliga frågan. Informanterna behövde ibland längre betänketid på någon fråga, den sparades då till sist. Ibland besvarades en fråga inte alls. Svaren på frågorna gick dock ihop i varandra, så de obesvarade frågorna blev inget större bortfall.

4.3 Bearbetning av undersökningsmaterial och analys.

Intervjuerna skrivs selektivt ut från banden, genom att det som svarar på frågan tas med och det som är irrelevant för frågorna bortses ifrån. Efter intervjuerna lyssnas banden igenom och svaren skrivs ner för att sedan fogas samman till en text. När svaren på varje fråga skrivits ner lyssnas banden igenom igen för att se att inget har missuppfattats eller något relevant missats. Sedan skrivs berättelserna ihop och delas in under olika teman, förskolepersonalens olika synsätt, lek som utestänger och marginaliserar, barns lek och lärande i det pedagogiska rummet, den pedagogiska genusedumiljön i förskolan och verksamhetens påverkan. Texten förstärks och valideras med citat från berättelserna. Till sist sammanfattas det som kom fram i dessa olika teman.

Analysens utformning

I analysen tolkas berättelsernas sammanfattande resultat i relation till teoretisk kunskap om kunskap (metanivå). Detta görs utifrån fyra teman, Kunskap om styrdokument, kunskap om pedagogisk grundsyn, kunskap om jämställdhet samt medveten om genuskunskap i handling.

Diskussionens utformning

Frågeställningarna besvaras i diskussionen. Där diskuteras också hur arbetet har gått till och vad som har gått bra och vad som har gått mindre bra. Till slut diskuteras också hur studien kan utvecklas, vad vi har lärt oss av studien och vad vi tar med oss som blivande förskollärare i vår framtida yrkesroll.

4.4 Urval

Ett strategiskt urval gjordes, två av de tre förskolor som har haft kontakt med de projektanställda valdes ut för att ha en möjlighet att se om det finns någon förändring i deras pedagogiska verksamhet gällande genus och jämställdhet. En av dessa förskolor tackade nej till att medverka. Det innebär att det bara fanns två förskolor kvar som har haft kontakt med projektet. Tanken var att deltagarna som skulle intervjuas skulle vara högskoleutbildade förskollärare med behörighet. Dock visade det sig att på dessa två förskolor som ville delta

fanns bara en utbildad förskollärare som var villig att medverka. På grund av detta är tre av deltagarna barnskötare. Dock ansågs att deras långa bakgrund inom barnomsorgen kunde kompensera bristen på pedagogisk utbildning med erfarenhet, samt att de varit med från början av projektet och att de är alla bundna att vara medvetna om och följa skolans styrdokumentets direktiv.

Båda förskolorna har tidigare tagit del av ett stort länsövergripande projekt som syftade till att öka medvetenheten kring genus och jämställdhet hos pedagoger.

Kommunen har projektanställt två pedagoger under två år, till och med år 2008. De jobbar 40 procent med projektet och 60 procent som förskollärare på en av kommunens förskolor där verksamheten kretsar kring genus och jämställdhet. De är utbildade genom Umeå Högskola, där de gått en kurs på tio poäng inom genusvetenskap. Deras väg mot att pedagogiskt arbeta med genus och jämställdhet på sin förskola började efter en föreläsning år 2000. All personal inom rektorsområdet gick på en föreläsning med personalen från förskolorna Tittmyran och Björntomten i Gävle där de berättade om sitt jämställdhetsarbete, vilket resulterade i att personalen på de projektanställdas förskola blev intresserade av att själva börja jobba med jämställdhet och genus. I januari år 2001 gick de med i Landstingets och Gävle kommuns länsövergripande projekt "Vidgade könsroller för pojkar och flickor i skolan". När arbetet med jämställdhet hade kommit igång gick de med i Jämrum som var ett regionalt jämställdhetscentrum för pedagoger i Gävleborgs län, ett projekt som fått mycket uppmärksamhet i hela Sverige och som nu är avslutat.

4.5 Etiska aspekter

Etik är läran om god moral.⁷⁷ Etik handlar om vad som är rätt eller fel.⁷⁸ Forskare bör tänka på om det är rätt att inleda en undersökning eller att utföra vissa förfaranden i en undersökning. Det finns olika sorters etik som är bunden till olika grupper eller professioner. Vad som därför gäller beror på inom vilken grupp eller profession forskaren verkar.

Det finns fyra etiska huvudregler att hålla sig till inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.⁷⁹ Dessa är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Informationskravet säger att alla berörda ska vara medvetna om den aktuella forskningens syfte. Detta följs genom att muntligt informera deltagarna vid förfrågan om de vill delta i undersökningen samt genom att de ges skriftlig information vid intervjutillfället. Den information de får beskriver vad intervjun går ut på, syftet med uppsatsen samt att deltagandet är frivilligt och att de får dra sig ur om de vill och att allt sker på deras villkor. Deltagarna är sedan tidigare okända, det innebär att vi inte kommer att hamna i någon beroendeställning gentemot dem. Enligt konfidentialitetskravet ska all information om deltagarna behandlas på så sätt att inte obehöriga kan ta del av den. I uppsatsen nämns varken förskolornas eller personalens namn eller placering. Intervjuerna spelas in på band som förvaras i ett låst skåp. När arbetet är klart spelas banden över. Informationen som diskuteras med kurskamrater och handledare och som visas upp i uppsatsen är avidentifierad. Nyttjandekravet säger att uppgifter om deltagarna bara får användas för forskningsändamål. Personuppgifter är för vår fråga ointressanta, varken namn eller annan information som kan peka ut enskilda personer kommer att användas.

⁷⁷ Norstedts svenska ordbok, 2003

⁷⁸ Fraenkel, Wallen, 2006

⁷⁹ Vetenskapsrådet 2002

5 Resultat

Här redovisas berättelserna. Det är fyra intervjuer som gjorts på två förskolor. Dessa intervjuer har sammanställts till pedagogiska berättelser om förskolepersonalens föreställningar om genus och jämställdhet och hur de arbetar med dessa ämnen i sina arbetslag. Namnen i berättelserna är fingerade⁸⁰. Intervjufrågorna finns i bilaga 2.

Berättelserna är indelade i fem teman, förskolepersonalens synsätt, utestängande och marginaliserande lek, lek och lärande i det pedagogiska rummet, den pedagogiska genusmiljön och verksamhetens påverkan. Under dessa rubriker redovisas varje informants berättelse som underbyggs med direkta citat för att internvalidera texten. Till sist sammanfattas alla berättelser utifrån dessa fem teman.

Deltagarna

Agnetha är en barnskötare som har jobbat 37 år inom barnomsorgen och 26 år på den förskola där hon nu är anställd. Lotta är en barnskötare som har jobbat inom förskola i 19 år, varav 14 år på hennes nuvarande arbetsplats, innan dess arbetade hon som kommunal dagbarnvårdare i 8 år. Anna är en förskollärare som har jobbat i 11 år. Hon har under den tiden arbetat på två olika förskolor. Kajsa är en barnskötare som har jobbat inom förskola i över tjugo år, innan dess var hon dagbarnvårdare.

5.1 Berättelserna om förskolepersonalens olika synsätt

Agnethas berättelse som barnskötare

Agnetha anser att hon kan öka barnens möjligheter till jämställdhet genom att prata lika till alla, ge dem samma förutsättningar och erbjuda dem samma saker och samma möjligheter.

Ja, jag tycker att man pratar lika till dem, att man ger dem samma förutsättningar när det gäller leksaker, böcker, material överhuvudtaget.

För att lyfta in jämställdhet i barnperspektivet anser Agnetha att det är viktigt att tänka efter före, det vill säga att hon ska vara medveten om vad hon gör och säger. Hon lär sig mycket av att besöka andra förskolor och se hur de arbetar. Agnetha utvecklar gärna sin egen kunskap genom att läsa mycket. Kommunens jämställdhetsprojekt har öppnat ögonen på henne och fått henne att se hur det står till med genus och jämställdhet. Hon anser att det är lätt att säga att hon är jämställd och att hon ser till att barnen leker otraditionellt. Hon påpekar att hon tror att hon vet vad hon gör men när de projektanställda kommer på besök ser de genom sina observationer hur det verkligen står till. Till exempel såg de när de var där att det var flickorna som brukade duka av bordet efter måltiderna.

När de har varit här (de projektanställda, förf. anm.) och vi har knäppt kort och så och tittat på korten sedan. Ja, de ser detaljer som inte vi ser, har sett förut.

Agnetha och hennes kollegor har förändrat sitt sätt att uppmärksamma barnens kläder. De påpekar inte hur de ser ut, uppmärksamheten handlar om att kläderna är bra och bekväma. Tidigare kunde Agnetha höra på kollegornas ton, hur de pratade med barnen som kom om det var en flicka eller en pojke. Det kan hon inte göra nu längre.

⁸⁰ Agnetha, Lotta, Anna och Kajsa

Det som för Agnetha är speciellt betydelsefullt med att arbeta med jämställdhet är att stärka barnens självkänsla mer än att stärka de yttre attributen. Personalen ser till att berömma barnen för den de är, de använder beröm som talar om hur starka ben eller bra ögon barnen har. Om något barn säger att någon annan är fin påpekar de att denne är bra och snäll också, vilket är viktigare än hur de ser ut.

Vi har ju lärt oss det här med att stärka självkänslan hos barnen mer än att berömma dem för till exempel kläder och de yttre attributen, utan att man påvisar vilka starka ben de har, vilka bra ögon de har och den biten. Ja, berömmar dem mycket för den de är.

Agnetha menar att hon har, och måste ha, tillräcklig kunskap och erfarenhet för att påverka barnens syn på sig själva och varandra. Hon anser att erfarenheter är enormt viktiga i deras arbete med jämställdhet, då de måste ha något att relatera till. Men ibland kan det kännas som att de inte betyder något alls, till exempel under någon av utbildningarna som går ut på att förändra hela hennes tankesätt. Hon påpekar också att hon aldrig kan få nog av kunskap och utveckling. Det är viktigt att hela tiden reflektera, tänka efter och bli påmind om hur hon arbetar för att inte hamna i gamla rutiner. Små förändringar kan påverka det pedagogiska arbetet mycket, det gäller att alltid vara uppmärksam.

Man får ju aldrig nog av kunskap, så är det ju, och utveckling. Man måste hela tiden bli påmind för att det är så lätt att man, om man slutar att tänka och slutar att arbeta på ett visst sätt, så är det så lätt att man glömmar, man kommer så lätt in i rutiner.

Lottas berättelse som barnskötare

Lotta anser att hon genom sitt eget förhållningssätt, som visas genom hennes språk och kroppsspråk, det hon säger och gör, kan öka möjligheterna till jämställdhet för små barn. Det hon gör och säger i vardagen påverkar barnen till nya insikter om samspelet mellan pojkar och flickor. Lotta menar att alla får och kan vara med och alla kan prova. Hon påpekar också att även miljön har en stor påverkan.

Dels naturligtvis mitt eget förhållningssätt och sedan miljön är också viktig tycker jag... Jag tror ändå att förhållningssättet är väldigt viktigt, för det ser de ju hela tiden både på mitt språk mitt kroppsspråk.

Ett annat sätt som Lottas arbetslag använder för att påverka barnen och deras möjligheter till jämställdhet är att de pratar och berättar om vad de gör hemma, både när de utför traditionellt manliga och traditionellt kvinnliga sysselsättningar. De vill visa barnen att de kan utföra alla möjliga sysslor. Lotta berättar att den utbildning de har fått gällande genus och jämställdhet har hjälpt till mycket för att förändra deras arbetssätt genom att de lärt sig att de ska tänka på allt de gör och säger. Barnen ska våga prova på och göra saker de är intresserade av. Hon påpekar att det inte finns något som hindrar henne från att göra något bara för att hon är kvinna.

Att man tänker på vad det är man gör och säger, att jag till exempel berättar vad jag har gjort hemma, att jag spikat, målat eller gjort sådana här traditionella saker, eller som är traditionellt manligt ... Samtidigt som jag talar om att jag gör alla andra saker också. Att man vågar prova på ... att det finns ingenting som hindrar mig bara för att jag är kvinna...

Tack vare utbildningen om genus de tidigare har fått har hon fått möjlighet att delta i diskussioner och reflektioner med andra. Detta har gjort att hon har påverkats och förändrats som person, och 90 procent av tiden har hon genusglasögonen på sig, bland annat när hon tittar på TV eller läser tidningar.

Det har ju verkligen öppnat ögonen på en, det här med att när man läser tidningar och sådant och tittar på TV och man har ju liksom genusglasögonen på sig, kanske inte hundra procent, men nittio i alla fall... det påverkar hela mig. Jag tycker att hela jag är förändrad sedan jag började med det här, till ett jättepositivt sätt.

Lotta är själv uppväxt i ett traditionellt hem, vilket är något hon inte vill föra vidare. Därför får hennes tidigare erfarenheter betydelse för hennes jämställdhetsarbete med barnen. Det hon läser och lär sig öppnar ögonen och kan få henne att skratta åt det hon varit med om förr. Det skulle inte falla henne in att säga att det var fel förr, det var ju deras jargong.

Annas berättelse som förskollärare

Anna berättar att det finns många sätt att som pedagog öka möjligheterna till jämställdhet för små barn. Det viktigaste är att se barnen som den de är, inte för det kön de har. Hon har svårt att berätta om hur de konkret lyfter in jämställdhet i barnperspektivet. Hon säger att det hon ser som det viktigaste är att alla ska behandlas lika.

Vi som jobbar, både barnskötare och förskollärare, ser dem som de är, inte för könet utan för den barnet är.

I höstas kom hon tillbaka till sin nuvarande arbetsplats från en annan förskola där hon har varit i ett år. Där har arbetet med genus och jämställdhet inte varit särskilt framträdande. Detta har påverkat hennes tankesätt när det gäller genus på ett negativt sätt, och hon berättar att det har varit svårt med projektet och att det fortfarande är svårt att hålla tankarna i styr. Inom hennes arbete förändrar de hela tiden tankesätt, och det gäller att vara uppmärksam och att alltid ha tankarna med sig. Hon anser att arbetet för ökad jämställdhet är bra och viktigt, då det påverkar barnen på ett positivt sätt, barnen får möjlighet att göra det de vill. Hon vet själv om att hon ibland kan säga något som upprätthåller de traditionella könsrollerna.

Man kan ju höra sig själv ibland, att man 'varför sa jag så där?' och kan fundera ibland, 'sa jag så där bara för att det var en pojke eller flicka' eller när man gör vissa saker med dem. Men jag försöker ha tanken hela tiden.

Hon tycker inte att det är fel att säga att flickor är söta och pojkar tuffa, men hon påpekar att det är bättre att uppmärksamma alla likadant, att alla kan vara gulliga till exempel. Hon har hört från föräldrar och andra att de tror att genus handlar om att förändra barnen. Det stämmer inte, det handlar om att ge alla barn alla möjligheter.

De tänker liksom lite fel, om man får säga så då, att de tänker att ja de ska göra pojkar till tjejer och flickor till pojkar. Fast det är inte det det handlar om, det handlar om att få vara den man är och göra det man vill.

Anna kommer inte ihåg om de pratade om genus under hennes utbildning, det var elva år sedan hon gick utbildningen och hon känner att ämnet genus har blivit mer aktuellt under de senaste åren. Det är under de senaste åren som hon har börjat reflektera över det. Hon kan inte erinra sig om hur hon tidigare pratade med eller förhöll sig gentemot barnen.

Tidigare än för några år sedan när vi började prata mycket om det här ... så hade jag nog inte tänkt någonting över det alls, hur jag pratade till barnen själv och allt det som genus handlar om. Så att det där tänkandet har jag fått in de senaste åren här. Jag vet inte hur jag tänkte innan.

Hon anser däremot att hon nu har tillräckligt mycket kunskap och erfarenheter för att kunna påverka barnens syn på sig själva och varandra. Hon påpekar att det som är viktigt i 1- till 5-årsåldern är att barnen får leka med vad och vem de vill, ha på sig vad de vill och vilka färger som helst och att det arbetet börjar redan på förskolan.

Kajsas berättelse som barnskötare

Kajsa har jobbat över tjugo år inom förskola vilket på många sätt har påverkat hennes sätt att arbeta med barns jämställdhet nu. Hon blir många gånger förtvivlad över hur hon tidigare har tänkt. Ett exempel hon tar upp är att de förr sa till flickor som blivit knuffade eller slagna av pojkar att det bara var för att pojken i fråga tyckte om flickan och att det var så han sökte kontakt. Hon menar att det är skrämmande att de lärde små barn att det var okej för pojkar att slåss eller knuffas, att det var att tycka om. Hon har blivit ytterst medveten om handling och konsekvens. Det är samma sak som att bara berömma utseendet på flickor och att bara berömma det grovmotoriska hos pojkarna och på så vis förstärka det, säger hon. Hon har aldrig förr haft en tanke på att det är fel, men genom att hon utbildas och utvecklas lär hon sig mer vilket förhoppningsvis gör att hon blir bättre, berättar hon, men det är fortfarande långt ifrån att vara bra.

Man skäms ju nästan ibland, med tanke på hur man har jobbat tidigare, men samtidigt blir man ju lite glad för man ändras ju i alla fall. Man förändras ju genom att man lär sig, i allt.

Hon anser att allt sitter hårt i våra föreställningar. När Kajsa pratar om sin egen kunskap och erfarenhet att påverka barnens syn på sig själva och varandra som flickor respektive pojkar tycker hon att hon kan göra mycket. Men hon påpekar att hon aldrig blir färdiglörd. Hon älskar att lära sig. Hon lär sig mycket genom arbetet, men även på sin egen fritid. Det är ett ständigt och nytt lärande. Kajsa ser många möjligheter att utveckla sitt arbete. Hon lär sig något nytt varje dag i samvaron med barnen och genom diskussionerna med föräldrarna och arbetslaget.

Förskolepersonalen ser till att bemöta barnen på samma sätt, de gullar inte så mycket med flickorna i motsats till pojkarna, de gullar lika mycket med alla. Och de ser till att prata lika mycket med pojkarna som med flickorna. Arbetet med genus och jämställdhet handlar mest om de vuxna, då barn gör som vuxna gör. Kajsa säger att hon kan öka barns möjligheter till jämställdhet genom att förhålla sig till dem med genusperspektivet i tankarna. Personalen är barnens förebilder och har stor påverkan på dem då många barn är mer på förskolan än hemma under sin vakna tid. De vuxnas åsikter anammas av barnen. Kajsa påpekar att allt handlar om personalens medvetenhet, det är den som ger barnen det de behöver. Det handlar om att flickorna ska få tillgång till det pojkarna alltid har haft och tvärtom.

Det är ju genom mitt, min, hur jag jobbar så ser ju barnen hur jag gör ... Det barnen ser och gör mest det är ju att de gör lika som oss vuxna. - - - Det handlar inte bara om att bemöta tjejer för de ska få tillgång till allt killarna har haft utan killarna ska ju få tillgång till det tjejerna har haft.

Respekten för varje barn, att alla blir sedda och att ge barnen självkänsla är det viktigaste för Kajsa vad gäller deras sätt att arbeta med barns jämställdhet. Både barn och vuxna ska vara medvetna om det och att alla duger som den de är. Den inre styrkan är det som gör oss starka, inte om barnet som kille är häftig eller som tjej är söt. För personalens del är det viktigt att bli medveten om sina förväntningar på flickor och pojkar och jobba med dem så att de inte förstärker de traditionella könsrollerna.

Att man ger dem självkänslan, och det gäller ju lika mycket killar som tjejer - - - Killarna behöver inte vara de där häftiga och tjejerna inte de här söta ... utan det är styrkan, den inre styrkan de får, det är det som är det man är stark i.

5.2 Berättelserna om lek som utestänger och marginaliserar

Agnethas berättelse som barnskötare

Tidigare var förskolans rum uppdelade i olika teman, till exempel fanns en dockvrå för flickorna och ett legorum och bilar för pojkarna. Det har de nu ändrat på. Alla leksaker finns nu tillsammans tillgängliga för alla i ett stort rum.

Som det var när jag började, då var det så specifikt. Då var det uppdukat en dockvrå till flickorna och pojkarna, de skulle jobba med bilar och garage och den biten. Men nu erbjuder man ju allting, det är inte alls att man pratar på det viset alls.

Agnetha anser att det är viktigt att de tänker på vad leksakerna betyder och står för. Tidigare hade de två olika sorters lego (duplo, större legobitar), ett som de kallade för tjejlego och ett som de kallade för killego. Tjejlegot var pastellfärgat och det hade färdiga delar som föreställde inredningsdetaljer så att barnen kunde bygga till exempel dockhus. Killegot hade starka färger och inga färdiga delar som uppmanade till att bygga något förutbestämt. Nu har personalen blandat dessa två legosorter vilket har medfört att det inte benämns som kill- eller tjejlego. Agnetha och hennes kollegor har även gjort förändringar gällande det vanliga legot, detta berättar också Lotta om nedan.

Förut hade vi legot delat var för sig... i olika lådor. Det var liksom killego och tjejlego ... men det har vi ju slagit ihop så att allting är blandat. Och då är det ju inte tal om att det är tjej eller kill på något vis.

När Agnetha ser en flicka som vill leka med en grupp pojkar anser hon det vara viktigt att vara observant på att flickan verkligen kommer in i leken och inte börjar leka bredvid. Det kan lätt hända då pojkarna är väldigt tajta med varandra i sina lekar. Ser hon att flickan inte kommer in i leken kan hon hjälpa henne genom att själv ta del av den.

Man är ju väldigt observant, så att de kommer med in i leken så att det inte bara blir det här bredvidlek ... för det är ju lätt att pojkarna ... är så tajta och att tjejerna som kommer och vill vara med inte får komma in i leken riktigt, ... Och då gäller det att man är med där och pratar med dem och talar om att hon vill också komma med och leka med er.

Lottas berättelse som barnskötare

Förr hade de alla leksaker uppdelade i olika rum, till exempel en dockvrå och ett legorum. I legorummet fanns det en stor låda med allt lego i. Då var det tre, fyra pojkar som alltid lekte där. Det fanns en sparlåda där de kunde spara det de hade byggt till på fredagen. När fredagen kom plockades sakerna isär och lades ner i legolådan. På måndagen började barnen om igen. Efter ett studiebesök på en annan förskola började Lotta och hennes kollegor sortera legobitarna efter färger och tog bort sparlådan. Detta resulterade i att även flickorna kom in i rummet och lekte med lego. Lotta frågar sig vad det kan bero på. Är det det typiska kvinnliga med städlat och sorterat, eller är det för att sparlådan var borta så att alla attraktiva legobitar finns tillgängliga för alla? Det fanns förr också två andra sorters lego vilket också tas upp i Agnethas berättelse. Dockvrån döptes om till hemvrå och de lade dit mobiltelefoner och nycklar. Därefter kom fler pojkar och lekte där. Detta visar, berättar Lotta, att också miljön är en viktig pedagog.

Miljön är ju också verkligen en pedagog, det är inte bara vi, utan miljön är ju jätte jätteviktig den också.

Annas berättelse som förskollärare

De har blandat traditionella flick- och pojkleksaker med varandra för att intressera barnen för samma lekar. Anna berättar också, liksom Agnetha och Lotta, att de har sorterat lego efter färg.

Kajsas berättelse som barnskötare

Pojkarna och flickorna leker med varandra, det finns ingen uppdelning mellan dem på Kajsas förskola. Tidigare var flickorna dåliga på att spela lagspel. Då gick personalen in och spelade med barnen. På så sätt fick flickorna vara med, de fick en chans att träna på lagspel och bli bättre på det. Det resulterade i att det blev mer jämlikt och efter ett tag blandade barnen själva lagen. Tjejerna började ta för sig mer och mer. Detta förändrade barnens syn, de började inse att det inte är fel att flickor och pojkar leker tillsammans.

Det blir naturligt för dem att det inte är något fel i att vara tillsammans liksom så.

5.3 Berättelserna om barns lek och lärande i det pedagogiska rummet

Agnethas berättelse som barnskötare

Hon berättar om att förr tänkte de att de skulle bjuda in flickorna till pojkarnas lek och pojkarna till flickornas lek, men numer ser de det på ett annat sätt, de bjuder in alla barn till alla lekar, det är en stor del av arbetet med genus. Det finns inte några speciella flick- eller pojklekar. Men de uppmuntrar gärna pojkarna att pyssla med finmotoriska lekar som pärlor och liknande. Flickorna har traditionellt alltid tränat på det, men personalen märker att pojkarna tycker att det är minst lika roligt som flickorna.

... uppmuntrar pojkarna att sitta med pärlor till exempel, eller just det här småpocket...

Barnen leker bättre nu vad gäller uppdelningen, men hon kan fortfarande se att de ofta väljer traditionella lekar. Till exempel väljer pojkarna i femårsåldern ofta att leka med bilar, men det händer också att de leker i dockvrån och leker med flickorna där. Samma sak gäller flickorna som försöker komma in i pojkarnas lek med bilar, men de är mycket försiktigare.

Flickor som försöker komma in i bilken också, men de är försiktigare, det är de.

När de projektanställda besökte förskolan såg de under sina observationer att flickorna aldrig cyklade ute. De frågade personalen vad de trodde om det. De svarade att flickorna inte ville cykla. De projektanställda påpekade att flickorna inte hade en chans att ta cyklarna innan pojkarna. Det har resulterat i att de nu har speciella flick- och pojkodagar med cyklarna. En vecka får flickorna ha dem och en vecka får pojkarna ha dem. Om flickorna inte vill ha dem under sin vecka får inte pojkarna ta dem, då får de stå den veckan, vilket barnen är införstådda i.

Lottas berättelse som barnskötare

Lotta berättar att när något barn bryter mot de traditionella könsrollerna uppmärksammas det på ett positivt sätt, men de gör ingen stor affär av det.

... om vi ser att det är någon som gör något tvärtemot så uppmärksammar vi det och säger... 'men vad bra' ... visar att vi 'det där uppskattar vi'. Vi kanske inte gör någon jättestor affär av det men alltså de får ögonkontakt och ett bra, att de känner att de 'ja, det där var rätt'.

Barnen beröms på samma premisser. Hon säger att om de berömmar flickan som klättrar i klätterställningen berömmar de pojken som gör samma sak, trots att en bryter de traditionella könsnormerna och en håller sig inom dem. Om barnen hjälper varandra, till exempel vid matbordet, får de samma beröm för att de är en bra kompis oavsett om det är en flicka eller en pojke som hjälper till. Om ett barn skulle säga något som förstärker de traditionella könsrollerna frågar Lotta och de andra i personalen hur de tänker och vad de menar, de frågar och diskuterar men de säger inte att barnet har fel. De är noga med att lyssna på barnen. Det viktigaste för Lotta angående deras förändringsarbete är att barnen ska få känna att de duger som de är, och att de ska känna att om de vill prova på något är det öppet att göra det. Pojkarna ska ha förståelse för att flickorna kan göra samma saker som dem och tvärtom.

Det viktigaste det är det här att barnen får känna att de duger som de är. Och vill man prova på det så är det öppet att göra det ... att allas lika rätt är jätte viktigt.

Personalen pratar och informerar föräldrarna om deras genusarbete i vardagen, oftast när förändringar ska införas. De pratar med föräldrarna ur just deras barns perspektiv, hur de utvecklas och vad de gör. Till exempel var det en pojke som ansågs "äga" en av förskolans cyklar. Personalen bestämde att han inte fick cykla något mer för att ge de andra barnen chans att få cykeln och för att ge honom chans att utvecklas på annat håll. Det gav resultat, han började gunga och hitta på andra lekar. Hans empati utvecklades också eftersom han fick förståelse för att även de andra ville ha cykeln, vilket var vad de berättade för föräldrarna.

Då tog jag den här diskussionen med mamman ... och talade om hur vi hade tänkt att den stora tanken, grundtanken så att säga från början ... det kanske inte är bra för honom heller att bara sitta och åka cykel hela dagarna från det man kommer tills ... man åker hem ... utan han kanske också behövde utveckla andra sidor hos sig. Så att den vägen presenterade vi idén för föräldrarna.

Annas berättelse som förskollärare

Anna försöker uppmuntra barnen så gott hon kan när de bryter den traditionella normen gällande könsrollerna. Både flickor och pojkar leker i hemmet (det som förr kallades dockvrån) och alla barn bygger och leker med lego. Vid måltiderna pratar barnen ofta om färger och kläder. Detta har personalen tagit fasta på och det har lett till många diskussioner, främst med de äldre barnen. De tar upp att det inte finns några flick- eller pojkfärger, eller leksaker som hör till varsitt kön till exempel, vilket barnen ofta tror.

De pratar mycket om färger också tjejerna och killarna när man sitter vid matbordet, och ja kläder överhuvudtaget och färger, det är en grej som vi diskuterar väldigt mycket... att det faktiskt inte finns några kill- eller tjejfärger, för det tror de ju.

Personalen har sett att diskussionerna ger resultat. Ett exempel på det var under en aktivitet där barnen själva fick välja färg på en garnbit. Flera pojkar valde rosa garn utan att någon kommenterade det. Anna berättar att det egentligen finns mycket som bör tas upp och diskuteras, men det största samtalsämnet på hennes förskola är just nu kläder och färger.

De uppmuntrar och uppmärksammar barnet när det kommer till förskolan så att det ska känna att det är roligt att komma dit. När barnet kommer får det höra att personalen tycker att det är roligt att just det barnet kommer istället för att få höra att han eller hon är fina i håret eller har fina kläder.

Uppmuntra att det är roligt att barnet kommer hit, 'vad roligt att du kommer idag' istället för att man kanske börjar med att säga 'vad fin du är i håret'

Tidigare under en kort period var barngruppen indelad i flick- och pojkgrupper där flickorna fick träna på att känna sin egen identitet, person och sitt eget värde medan pojkarna tränade på kommunikation och konfliktlösning, känsla, tanke handling och språk.

Kajsas berättelse som barnskötare

Kajsa och hennes kollegor använder sig mycket av muntligt beröm för att uppmärksamma när barnen bryter de traditionella könsnormerna. Personalen går in i och ut ur lekarna och ser till att finnas till hands så att barnen vet att de finns i närheten. Kajsa anser att det är viktigast att finnas i närheten av pojkarna då flickorna oftast självmant finns runt personalen. Personalen ser till att berömma barnen för sådant de vanligtvis inte får beröm för. Ibland kommer till exempel pojkarna och visar stolt upp hur fina de har gjort sig, då får de uppmärksamhet för det. Flickorna uppmärksammas för de häftiga saker de gör, till exempel när de klättrar, hoppar eller springer fort. De försöker på så vis vända på könsrollerna och stärka alla sidor hos barnen.

Att man berömmar dem för sakerna som ja, de inte vanligtvis gör...

Föräldrarollerna i familjelekarna gestaltas ofta genom arbete, vilket personalen har uppmärksammat. De har moderniserat familjevrån med mobiler, datorer och liknande. Barnen leker inte så mycket med dockor. Det är mest pojkarna som leker med och tar hand om dockorna, vilket ingen ifrågasätter, varken personal eller andra barn, det är fullt tillåtet och normalt. Barnen leker ofta superhjältar från TV:s värld. Under dessa lekar är alla barn alla hjältar, könet spelar ingen roll. Det är ingen högre status att vara flick- eller pojkhjärte.

5.4 Berättelserna om den pedagogiska genusmiljön i förskolan

Agnethas berättelse som barnskötare

Personalen är dålig på att uppmuntra och uppmärksamma barnen när de bryter de traditionella könsnormerna men det finns i bakhuvudet hela tiden. På Agnethas förskola har de två olika förändringsprocesser på gång. Dels arbetar de med genus och jämställdhet, dels har de nyligen börjat med ett Reggio Emilia-inspirerat arbetssätt. De har inga traditionella samlingar, de har något som de kallar för Lillmöten. På dessa möten är barnen blandade både flickor och pojkar efter ålder och de får bestämma vad de vill göra och komma med egna idéer och tankar.

Genom dessa möten blir alla barn sedda och hörda och de får känna att alla är lika viktiga som individer. Agnetha anser att det är svårt att berätta om hur hon kan påverka barnen till nya insikter om samspelet mellan flickor och pojkar, men hon anser att dessa Lillmöten kan vara ett sätt. Det finns många hinder i vägen för den förändringsprocess det innebär att arbeta med dessa två pedagogiker, det största är tiden. De har på senare tid fått fler barn på mindre personal och fler arbetsuppgifter. Agnetha känner inte mycket stöd uppifrån vad gäller den större arbetsbelastningen. Det som däremot känns bra och möjliggör en utveckling av deras arbetssätt är att de får mycket utbildning och fortbildning. Hon känner även att hon själv har

motivationen till att utvecklas och skapa förändringar. Deras förändringsarbete är en del av den motivationen.

Hur arbetslaget fungerar och tänker tillsammans är väldigt viktigt och påverkar alla som ingår i det. Under hösten har de sett att flickorna och pojkarna har lekt åtskilt och det har gjort att de har kontaktat de projektanställda igen och tagit upp jämställdhetsarbetet med nya tag. Bland annat har de börjat jobba i könsblandade smågrupper som är indelade efter ålder där personalen blandar grupperna så att barnen inte alltid själva väljer vilka de ska vara med.

Vi har sett nu då, i början på hösten här, att de var väldigt åtskiljda, flickorna och pojkarna. Så vi sa 'nej, nu måste vi ta tag i det här, nu måste vi göra någonting åt det'. Och vi funderad på att ta hit ... (de projektanställda, förf. anm.) igen då och diskutera.

Lottas berättelse som barnskötare

Personalen på Lottas förskola har länge varit starka kvinnor som inte varit rädd för att göra praktiska saker, berättar hon. Det har påverkat barnen så att flickorna har varit starka och pojkarna har varit lugna, välartade och artiga. Hon berättar vidare om en gång för ca tio år sedan när en pojke sa att flickor inte kan vara chefer. Personalen reagerade på detta och det resulterade i att när den kvinnliga rektorn kom på besök sa de varje gång att deras chef kom.

Större barngrupper tar mycket tid och kraft, berättar Lotta. Det ser hon som ett hinder för den förändringsprocess de är inne i nu, vad gäller genus och ett nystartat Reggio Emilia-projekt. Ett annat hinder är en person i arbetslaget som inte tänker på samma sätt som de andra när det gäller genus, denne tänker mer traditionellt. Men Lotta känner ett stort stöd av rektorn och av sitt arbetslag. Det engagemang och intresse för förändringsarbetet hon själv känner påverkar henne också positivt och underlättar arbetet.

Tack vare den utbildning de tidigare har fått inom genus, genom det länsövergripande projekt som Kajsa berättar om nedan, har de fått många tips och mycket kunskap om hur de kan arbeta för att stärka jämställdheten i barnperspektivet.

Lotta anser att flickornas föräldrar verkar ha större förväntningar på personalens kunskap om genus och jämställdhet än pojkarnas föräldrar, som verkar tycka att det är bra som det är.

Jag tror att flickornas föräldrar har mer förväntningar, jag tror att ... pojkarnas föräldrar tycker det är bra som det är.

Men hon tror också att föräldrarnas förväntningar på deras kunskap ökar mer och mer. Hon säger att de själva skulle tycka att det är bra om de har förväntningar.

Jo, lite grann tror jag nog att de har. Jag tror att det kanske kommer mer och mer... Jag hoppas att de har det ... för alltså vi tycker ju att det är så bra, och vi tycker ju att det är utvecklande att hålla på med, så jag hoppas verkligen att de har det ...

Hon berättar om ett föräldramöte de hade där de frågade vad föräldrarna tyckte om deras nya arbetssätt gällande genus och Reggio Emilia. Föräldrarna berättade om hur de hört sina barn säga att de har starka ben, vilket är det beröm som Lotta och hennes kollegor ger barnen istället för att berömma utseende eller kläder. Lottas känsla är att föräldrarna verkar tycka att deras arbetssätt är bra, men vissa av dem vill att personalen ska berömma barnens kläder mer.

Annas berättelse som förskollärare

Anna har inte varit med sedan början på kommunens jämställdhetsprojekt, genom att hon var på en annan förskola då. Däremot var hon med när hennes nuvarande förskola gick med i samma länsövergripande projekt som Kajsa berättar om nedan och som gav henne mycket. Däremot har hon varit i kontakt med de projektanställda under denna termin och de har i arbetslaget diskuterat hur de ska arbeta. Av de projektanställda har de bland annat fått boktips som går ifrån de traditionella könsrollerna.

Man lånar böcker utifrån, ja som suddar ut gränserna för vad pojkar och flickor kan göra eller förväntas att göra

Kajsas berättelse som barnskötare

De har jobbat länge med genus på Kajsas förskola. De började för några år sedan med att ta del av det länsövergripande projektet där de fick lära sig bli medvetna om hur de beter sig mot flickor och pojkar. Genom det projektet har de lärt sig mest, men genom det pågående kommunala projektet ser de till att jämställdhetsarbetet hålls levande. De har haft mycket kontakt med den förskola som först gick med i det första projektet, där också det kommunala projektets ledare arbetar på deltid. Kajsas förskola var inte med i det tidigare projektet fullt ut, de stod lite på sidan av och sög i sig av det de hörde.

Kajsa säger att sedan de börjat tänka på det bemöter de inte längre barnen utifrån klädernas utseende utan för att kläderna är mjuka, sköna och bekväma. Barnen själva bemöts utifrån hur bra och kloka de är. De har inte arbetat så mycket med rena flick- eller pojkgupper, men matborden är indelade på det sättet för att lättare kunna träna pojkarnas språk och för att de ska få full tillgång till personalen.

Kajsa och hennes kollegor får ständigt gå på utbildningar, de har bra chefer som vet vikten av utbildning för att förbättra verksamheten. Genus är något som följer med hela tiden, det är inget de får som en utbildning och sen är det klart. Det återkommer i alla utbildningar oavsett vad de handlar om.

Vi får ju ständigt nya utbildningar, inte bara i genus utan, men det är ju också en grej som följer med hela tiden, det är inget som vi går en utbildning och sen är det klart, utan det bara fylls på mer. Och det liksom hör ju ihop med alla de andra utbildningarna vi går också så kommer det in som en del ... det ingår i allt nu.

Det som ska utvärderas är personalen och vad de gör, menar Kajsa, det handlar inte om barnen och om vad de gör.

Man kollar inte så mycket på vad barnen gör och kan ... det är väldigt mycket att man jobbar utifrån sig själv, att det är vi som ska utvärderas hela tiden, vad vi gör med barnen, att det liksom blir mer fokus på den biten.

Ibland kan det bli hetsiga diskussioner i arbetslaget då de har olika synpunkter och vill göra olika saker, men de är också nyttiga då de för arbetet framåt. Kajsa ser inga hinder mot att genomföra förändringar. Hon påpekar att den stora grejen och det viktigaste är deras förhållningssätt i vardagen. De har en föränderlig syn på sig själva och vad de gör med barnen. Hon känner att möjligheterna blir fler ju mer kunskap de får.

Kajsa anser att de projektanställda i kommunen gör ett bra jobb och är viktiga då de alltid finns där för att svara på frågor, diskutera med personalen och ge tips och idéer på vad de kan göra för att komma vidare. De ger bara positiv feedback, påpekar att inget är rätt eller fel,

intresserar sig för personalens tankar och vad de gör. Det gör mycket för att spä på personalens intresse och engagemang, det gör att de hela tiden går vidare och suger i sig ännu mer kunskap.

Det handlar ju väldigt mycket om det att vi gör inte rätt eller vi gör inte fel - - - man får ju aldrig det där negativa att ni har gjort fel, eller det där kommer gå åt skogen. Man får ju alltid det där men vilken bra idé, åh vad roligt att testa det där, det där måste vi få höra mer om ... och det påverkar ju en mycket, då suger man i sig ännu mer.

Genom att de projektanställda finns nära till hands är genus- och jämställdhetsarbetet något som hela tiden finns med i verksamheten. De projektanställda har varit med på föräldramöten och under en period kom de på besök en gång per månad. De hjälper till att utvärdera det arbete som Kajsa och hennes arbetslag genomfört. Kajsa anser att personerna i arbetslaget är väldigt viktiga. Nyligen har deras arbetslag ändrats och hon känner att genusarbetet har tagit fart igen. Tidigare diskuterades genus och jämställdhet mest på personalmöten utan att de gjorde något av det. Men nu använder de det de kommer fram till under diskussionerna i verksamheten. Kajsa skulle vilja använda sig mer av observationer på samma sätt som de gjort i de båda projekten. Hon tror att det skulle tillföra mycket till hennes egen utveckling om någon kunde observera henne.

5.5 Verksamhetens påverkan

Agnethas berättelse som barnskötare

På grund av det våld och den mobbning som pågår just nu mot dem som är eller ser annorlunda ut är det väldigt viktigt att arbeta med barnen på det här sättet redan i förskolan, anser Agnetha. Hon påpekar att de alltid har läroplanen i tankarna och att de alltid utgår ifrån den under sin verksamhet.

Går man till läroplanen ... där är ju många krav, det som man skall, förskolan skall göra och det har vi väl i ryggmärgen allihop hela tiden när man jobbar att man måste tänka på det då och de kunskaperna.

För att informera föräldrarna om hur de arbetar med genus och jämställdhet har de haft ett föräldramöte med de projektanställda. De pratade om genus i allmänhet och om hur de på förskolan kan jobba med det. Deras mål står också nerskrivna i arbetsplanen som alla föräldrar fått tagit del av. Däremot har hon inte talat med föräldrarna om hur deras syn på könsrollernas påverkan i hemmet gällande just deras barn. De flesta föräldrarna hyser en åsikt att det är bra med genus och jämställdhet, ingen har något emot det. Men Agnetha känner inte att föräldrar och andra personer omkring barnen har några speciella förväntningar på personalens kunskap om genus och jämställdhet. Däremot har de allmänna krav på deras pedagogiska kunskap. Många föräldrar har dock påpekat att de har märkt skillnad på barnen sen förskolan började arbeta med genus, till exempel har de märkt att barnens självkänsla är stärkt. Agnetha berättar att det är viktigt att lyssna på barnen och att stärka deras självkänsla ända från det att barnen är små och genom hela livet.

Självkänslan måste man ha med sig ända sedan man är lite liten, det är viktigt det, att man lyssnar på barnen hela tiden och bryr sig om.

Lottas berättelse som barnskötare

Lotta anser att kombinationen mellan genusarbete och det Reggio Emilia-inspirerade arbetssättet är speciellt betydelsefullt i deras sätt att arbeta med små barns jämställdhet.

Jag tror att kombinationen nu då med jämställdheten och Reggio Emilia tror jag blir ett jättelyft...

Hon berättar att de lyssnar mer aktivt på barnen numer. Barnen är med i hela processen och är medbestämmande. Deras nya synsätt ska inte gå ut på att personalen lär barnen, de ska istället var medaktiva.

Man lyssnar ju så väldigt mycket nu på barnen, mer aktivt än vad vi gjort förut. Och vi har ju inte här traditionella samlingarna längre och det här traditionella att vi ska lära barnen.

De har börjat med Lillmöten som Agnetha berättar om under rubrik 5.4. Lotta anser att Lillmötena har blivit ett lyft för flickorna då de får sin tid. Pojkarna tar vanligtvis sin tid själva, de låter och hörs. Barnen är duktiga på att lyssna på varandra, och alla barn känner att de blir hörda och sedda, då alla får tala och allas tankar är värdefulla. Lotta påpekar att det är bra sett ur genusperspektiv då barnen växer och får tillgodogöra sig detta. Hon berättar att de barn som nu är fyra och fem år har utvecklats kolossalt mycket sedan de börjat arbeta med genus och Reggio Emilia. Hon säger själv att hon är en bit på vägen när det gäller hennes kunskap och erfarenheter att påverka barnens syn på sig själva och varandra. Hon försöker hela tiden lära sig mer, läsa mer och utvecklas, då det är ett intressant ämne. Hon anser att vi aldrig kan bli fullärda. Menar vi att vi kan allt är det nog dags att sluta, anser hon.

Vi försöker hela tiden förkovra oss och läsa mer och lära oss mer, jag tror inte att man blir fullärd någon gång, börjar man tycka det så är det nog dags att sluta.

Kan personalen svara på frågorna om varför de jobbar med genus, vad som är viktigt med det och varför det är viktigt är det lätt för dem att förklara innebörden för föräldrarna, anser Lotta. För ca fem år sedan var det ett föräldrapar som inte ville låta sitt barn börja på en viss förskola då de jobbade aktivt med genus och jämställdhet, de ville att deras pojke skulle få vara pojke. Han började på Lottas förskola. När också de sedan började aktivt arbeta med genus och jämställdhet förklarade personalen för föräldrarna att de inte försökte ta bort något utan snarare tillföra något. Detta par var sedan de mest aktiva och intresserade på föräldramötet med de projektanställda. Det personalen har lärt sig genom projektet i kommunen använder de hela tiden. När den första förskolan i området började arbeta med jämställdhet tyckte de först inte att det var något för dem. Men rektorn ansåg att alla skulle ta del av det och genom detta gick de med i det länsövergripande projektet, det gav dem en aha-upplevelse och de köpte hela konceptet

Annas berättelse som förskollärare

Förskolepersonalens arbete handlar om att få in tänket, att vara lyhörd och observera barnen under fri lek. De är noga med att barnen ska få och våga vara den de är och inte det kön de har. De ser till att uppmuntra barnen för det de gör istället för vilka kläder de har på sig.

I det stora hela är det ju att försöka få in det tänkandet och vara lyhörd och observera, även i fria leken ute och inne och så där

Anna berättar att allt de gör har betydelse och spelar roll i deras sätt att arbeta med jämställdhet och små barn. Hon tror att det är lite lättare att vara annorlunda i den här åldern än när de blir äldre. Det är bra att genustänket finns redan på förskolan, säger hon. Hon säger att många tror att genus handlar om att göra om barnen, vilket inte är fallet.

Att de ska få vara den de är och att de ska våga det. Jag tycker nu när de är i den här åldern så är det ändå lite lättare ... än sedan kanske när de är äldre om de är lite annorlunda ... så det är ju bra om tänkandet finns här nere redan då, på förskolan.

Anna har ingen uppfattning om vilka förväntningar föräldrarna har på personalen. Föräldrarna är lite informerade om deras genusarbete sedan tidigare, bland annat genom förskolans arbetsplan där alla mål står nerskrivna. Anna säger att det är viktigt att hela tiden ta upp ämnet och prata med föräldrarna om det. Hon tror att de föräldrar som har haft barnen på förskolan ett tag vet om hur de arbetar, medan de nytillkomna inte vet.

De har hört och vet eftersom vi har haft det med i arbetsplanen och som mål och vad vi har gjort just då och tänkt extra mycket på. Men det tåls ju att tas upp hela tiden.

Kajsas berättelse som barnskötare

Kajsa berättar att det är svårt att ge något konkret exempel på hur hon lyfter in jämställdhet i barnperspektivet, hon påpekar att det handlar om de vuxnas förhållningssätt. Hon berättar att de alltid står på dens sida som går emot de traditionella könsrollerna. Hon berättar att det viktiga är att respekten mot varandra ska sitta i ryggraden och att det inte ska finnas någon värdering i att vara flicka eller pojke. Hon påstår att det är mycket att jobba mot, bara i språket finns massvis med värderingar som stärker könsrollerna. Till exempel är kvinnliga uttryck ofta mer negativa än manliga. När de läser böcker ser de till att huvudrollerna också innehåller flickor. När personalen låter barnen leka precis som de vill sprider det sig som ringar på vattnet. När barnen leker familjelek byter de ofta roller, alla barn kan ha alla roller oavsett kön. Det ligger inte något större värde i någon roll, de är jämlika. Det ska vara lika naturligt att riddaren är en flicka som ska rädda pojken som tvärtom.

Vi läser mycket böcker utifrån att det är tjejer också som är huvudpersonen. - - Det har varit lika poppis att vara hund och mamma som det har varit att vara pappa ... Det har inte blivit något värde i att vara det ena eller det andra.

Kajsa berättar att de har kommit så långt att när barnen leker otraditionellt uppfattas det inte som att de bryter normerna. De tränar barnen på att lyssna och prata med varandra. Barnen får lösa sina konflikter själva. När något händer får de sätta sig ner och prata om det, de gånger när det inte fungerar hjälper personalen till.

Det finns inte de där hårda normerna som har funnits, efter några års jobb. Då blir medvetandet ett annat.

De stora barnen fungerar som förebilder för de små. Det har aldrig varit mer negativt att vara tjej än kille på Kajsas förskola. Barnens egna förväntningar på sig själva styr hur de utvecklas. Självkänslan är en viktig del i det och det är den som förskolepersonalen måste stärka hos barnen. De ska känna "jag kan" redan från det att de är små. På Kajsas förskola har de fått jobbat mest med pojkarna, de svåraste "fallen" har varit pojkar. De jobbar för att få barnen att stå på sig, våga prata och bli lyssnade på. Om det tar lång tid för någon att prata väntar de helt enkelt på den. Personalen hjälper till så att de andra barnen lyssnar. De jobbar mycket med ord, de pratar och ser till att berömma mycket. De lyfter fram barnen inför varandra när de gör något bra så att alla får ett värde och blir förebilder. Kajsa påpekar att det är svårt om ett barn känner sig litet och inte vågar, då behöver det barnet mycket stöd och personalen ser till att uppmärksamma det barnet och ser efter det så att det inte hamnar i utsatta positioner i lekar.

Kajsa anser att det som är speciellt viktigt i deras förändringsarbete är att se till pojkarna så att de inte tappar allt de har i sig. Det handlar i övrigt mycket om att stärka flickorna, men det är

viktigt att pojkarna också ska få se sin inre styrka, att den inte sitter i armstyrkan. Kajsa berättar att pojkarna hamnar ofta efter i skolan och får mest negativ uppmärksamhet. Ungdomsbrottsligheten och att det går åt skogen för många pojkar ökar dramatiskt, säger hon. Pojkarna får uppmärksamhet genom att vara busiga och bråkiga redan från att de är små, negativ uppmärksamhet är ju bättre än ingen alls. Det, anser Kajsa, måste de jobba med, så att pojkarna får sitt värde i sig själva. Arbetet med flickorna har kommit långt, det har blivit så uppmärksammat och är därför lättare. Pojkarna kommer i skymundan. Personligen anser därför Kajsa att hon vill jobba mer med de stökiga pojkarna i jämställdhetsarbetet.

Kajsa diskuterar gärna med föräldrarna om deras syn på könsrollernas påverkan i hemmet vad gäller just deras barn. Under dessa diskussioner talar de om hur de bemöter barnen, hur de jobbar med dem, till exempel att inte uppmärksamma dem efter klädernas utseende, och om vem som gör vad hemma. Genom föräldramöten med de projektanställda informerar de också om sitt arbete. De hade ett sådant nyligen då de har fått så många nya barn och föräldrar. Kajsa anser att föräldrar är väldigt medvetna nu, både på grund av information de får via förskolan och den de får via media.

Kajsa upplever att närmiljöns och omgivningens förväntningar på deras arbete med genus är väldigt olika. När de började arbeta med det blev det många stora diskussioner. Pojkarnas föräldrar trodde att barnen skulle bli homosexuella, de tyckte att det verkade farligt och besvärligt. Flickornas föräldrar däremot blev glada och tyckte att det var bra. Kajsa upplevde det som svårt att få föräldrarna att förstå varför de ville arbeta på det sättet. De försökte förklara att det också är viktigt för pojkarna, då de slås ut från både skola och jobb. Det är viktigt att stärka pojkarna och ge dem språk och självkänsla så att de kan komma ikapp flickorna resultatmässigt i skolan. Pojkarna ska få känna att de inte behöver vara tuffa och kaxiga för att betyda något.

Det har ju varit väldigt hårt arbete att övertala föräldrar, eller övertala, att få föräldrarna att förstå att det här är lika mycket för pojkarnas del, kanske i ännu större utsträckning, för pojkarna slås ut mer och mer, både när det gäller skola och jobb så är det faktiskt så att tjejerna tar över mer och mer.

Kajsa märker att fäderna är mindre engagerade än mödrarna vad gäller deras genusarbete. Framst är det de äldre fäderna som inte känner något behov av förändring. De yngre har en helt annan syn på det och menar att det är självklart att alla ska få samma möjligheter.

De stora barnen är förebilder för de små. Personalen påpekar för de stora barnen att det är bra att de är där så att de kan visa de små hur de ska göra både det ena och det andra. Som förebilder blir barnen viktiga som personer, inte som pojke som kan lära de små att hoppa högt eller som flicka som kan lära dem bädda. På så sätt utvecklas de till personer som står för den de är och får egna åsikter att stå för i framtiden. Genus och jämställdhet ligger bakom allt de gör, det är med i deras grund hela tiden oavsett vad de jobbar med för tillfället.

De stora barnens ansvar här, vad de är viktiga som förebilder för de små barnen, så att de känner liksom vad viktiga de är i det ... Det pratar vi väldigt mycket om, de blir väldigt stärkt i det ... och då är de viktiga som person ... det har inget med könet att göra utan att de är viktiga. - - - Ger vi dem chans att få vara den de är för det de är, liksom istället för det de ser ut och för det de är killiga eller tjejiga och så, då blir de ju andra personer som vågar stå mer för det jag är och ha egna åsikter och stå för dem i framtiden.

5.6 Sammanfattning av berättelsernas teman

Förskolepersonalens synsätt

Det viktigaste för deltagarna är att vara medvetna om att deras förhållningssätt, hur de bemöter barnen och hur deras föreställningar tas i uttryck genom det de gör och säger påverkar barnens identitetsskapande. De är medvetna om att de genom sin egen person är påverkande förebilder för barnen. För att klara av det behövs ständiga reflektioner och diskussioner inom arbetslaget. Erfarenheter i samband med utbildning ger utveckling och förändring i både tankesätt och den pedagogiska praktiken.

De berättade också att det är viktigt att behandla alla lika, att alla ska få möjlighet att göra vad de vill. Alla barn ska få ha samma förutsättningar och möjligheter att vara den de är. För att detta ska bli möjligt är det den inre styrkan, barnens självkänsla som är det viktiga att stärka. De yttre attributen, som kläder och utseende, blir oviktiga. Alla ska känna respekt för varandra.

Lek som utestänger och marginaliserar

Tidigare var förskolornas rum traditionellt indelade beroende på om det var flickor eller pojkar som var menade att leka där, på samma sätt var leksakerna uppdelade. Personalen har nu tagit bort den uppdelningen genom att blanda alla leksaker så att de finns tillgängliga för alla. Detta har resulterat i att fler barn är intresserade av att leka otraditionellt.

Förskolepersonalen har en viktig roll när det gäller leken. De kan hjälpa barnen in i varandras lekar och påverka dem så att det blir mer jämlikt. De kan göra dem mer könsblandade och påverka barnen till insikt om att alla kan leka med alla, oavsett kön.

Barns lek och lärande i det pedagogiska rummet

Tidigare var tanken att personalen skulle bjuda in flickorna till pojklekarna och tvärtom, nu utgår personalen efter att det inte finns några speciella flick- eller pojklekar. Barnen leker bra med varandra nu, men de väljer ofta traditionella lekar. När flickorna försöker leka med pojkarna är de mer försiktiga än när pojkarna försöker ta del av flickornas lek. Personalen ser till att finnas i närheten av barnens lek, då främst pojkarnas lek. Flickorna finns oftast i närheten hela tiden. Personalen diskuterar mycket om färger, kläder och leksaker, de ska inte vara könskodade. Det är viktigt i genusarbetet att barnen ska känna att de duger som de är och att alla har lika rätt. När barnen gör något som bryter de traditionella könsnormerna uppmärksammas och uppmuntras det på olika sätt. Om barnen däremot gör eller säger något som förstärker könsnormerna diskuterar de och pratar om det utan att säga att barnet har fel. De ser till att berömma på samma sätt, oberoende om det är en flicka eller pojke som gör något.

Den pedagogiska genusmiljön i förskolan

Tänkarna på genus och jämställdhet finns alltid i bakhuvudet på personalen. Dock kan de arbeta med det mer eller mindre aktivt. När de är mindre aktiva märker de snabbt skillnad på barnen. Personalens personligheter påverkar barnen.

Barnen är medbestämmande och alla blir sedda och hörda, speciellt då de har börjat arbeta med både genus och Reggio Emilia. Något som hindrar dessa förändringsprocesser är att de har fått fler barn på mindre personal.

Arbetslagets inställning till genusarbetet spelar en stor roll för utvecklingsprocessen. De har lärt sig mest om genus och jämställdhet genom det första projektet de var med i, men det kommunala projektet hjälper till att hålla genusarbetet aktivt. De har stor tillgång till

fortbildning, vilken leder till utveckling och förändring. Det har medfört att deras personliga motivation har ökat. Genus är något som finns med jämt och i allt de gör, utbildning som i den vardagliga verksamheten.

Verksamhetens påverkan

Förändringsarbetets påverkan på barnens självkänsla och personalens inställningar och föreställningar är det viktigaste för personalen vad gäller deras genusarbete. De anser att det är bra att börja arbeta med genus redan på förskolan. Personalen ser till att stärka de barn som inte vågar stå på sig eller göra sig hörda och att stödja de som går emot de traditionella könsrollerna för att visa att det inte finns någon värdering i att vara flicka eller pojke. Att visa respekt för varandra ska vara naturligt. De arbetar mycket med att stärka barnens språk, då de hjälper barnen att bli bättre på att lyssna, prata och lösa konflikter.

Genusarbetet ger resultat då personalen ibland känner att de traditionella gränserna mellan flickor och pojkar är otydliga. När barnen leker otraditionellt uppfattas det inte alltid som att de bryter normerna. Barnen beröms inför varandra när de gör något bra, på så sätt får de ett värde och blir varandras förebilder. De utvecklas till en egen person som står för sina åsikter. För att göra föräldrarna medvetna om hur genus påverkar oss alla har de på båda förskolorna haft ett föräldramöte med de projektanställda och de får ta del av arbetsplanen där alla förskolans mål står nerskrivna. Föräldrarna har märkt skillnad på barnen, som har fått en stärkt självkänsla och de använder själva det beröm som personalen ger. Vissa föräldrar har visat motvilja till genusarbetet, då de tror att det handlar om att göra om barnen. Om personalen kan svara på frågan om varför de arbetar på det viset och vad som är viktigt med deras arbete är det lätt att förklara och motivera det för föräldrarna.

Kombinationen genus och Reggio Emilia upplevs som positiv, då alla barn får den tid de behöver oberoende av vilket kön de har. Speciellt har detta visat sig på fyra- och femåringarna, de har utvecklats mycket under den tid de har jobbat på det här sättet.

6 Analys om förskolepersonalens kunskap

Berättelserna analyseras med fokus på kunskap som förskolans personal har angående genus. Analysen av undersökningsmaterialets berättelser sker utifrån följande teman om förskolepersonalens kunskap: Om styrdokument, pedagogisk grundsyn, jämställdhet och medvetenhet i handling. Under varje tema kommer berättelsernas sammanfattande resultat i relation till teoretisk kunskap om kunskap (metanivå) att analyseras.

6.1 Kunskap om styrdokument

Vi har valt att lägga tyngden på förskolans läroplan då det är personal inom förskolan vi har intervjuat. De fyra styrdokument som vi tagit med i bakgrunden vilar alla på samma värdegrund och har samma mål angående jämställdhet, därmed kommer även de andra läroplanernas mål indirekt med i reflektionen.

Den värdegrund som ligger till grund för styrdokumentet är vårt samhälles demokratiska värdegrund som bygger på allas lika värde och lika rätt.⁸¹ Läroplanen fastställer att personalen inom förskolan verkar som förebilder för barnen och att deras förhållningssätt, förväntningar och krav på barnen påverkar barnens identitetsskapande och deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Personalen inom förskolan ska enligt läroplanen arbeta för att motverka traditionella kvinnliga och manliga könsroller och att dessa avgör barnens val. Barnen ska alla ha samma möjligheter och förutsättningar och inte begränsas av stereotyper samt att personalen ska ge flickor och pojkar lika stor påverkan av och utrymme i verksamheten. För att uppfylla lagar och läroplanens mål om genus måste lärarna vara medvetna om sina föreställningar och se bortom det traditionella.⁸²

Vårt intryck av informanternas berättelser är att de uppfyller vad styrdokumentet uttrycker, dock hänvisar de inte i sina berättelser direkt till de formulerade målen som handlar om jämställdhet i den pedagogiska verksamheten. Informanterna berättar om hur viktigt det är att se till allas lika värde oberoende av kön samt att de vuxna är förebilder som påverkar genom sitt förhållningssätt. De är medvetna om att de vuxnas handlande bidrar till att forma flickors och pojkars uppfattningar om kvinnor och män. De uttrycker tydligt att könet inte ska inverka på barnens val, att alla ska ha samma möjligheter att utveckla förmågor och intressen oberoende av kön samt att alla ska ha lika stort inflytande över verksamheten.

6.2 Förskolepersonalens pedagogiska grundsyn

Pedagogens pedagogiska grundsyn påverkar hur denne arbetar och därmed verksamheten med barnen.⁸³ Dennes sätt att arbeta kan förändras av olika yttre orsaker men om förändringen beror på att pedagogen har ändrat uppfattning och därmed fått en förändrad grundsyn blir den mer varaktig och motiverad. Det finns fem aspekter som påverkar hur den pedagogiska grundsynen ser ut: synen på kunskap, etik, människan, samhället och den pedagogiska situationen.⁸⁴ Vilken kunskapssyn pedagogen har påverkas av hur denne svarar på frågorna om kunskapens vara, blivande och giltighet. Hur pedagogen besvarar dessa frågor ligger till grund för hur denne planerar, lägger upp och genomför verksamheten. Det finns tre stora perspektiv på hur vi tillägnar oss kunskap.⁸⁵ Enligt rationalismen får vi kunskap genom att

⁸¹ Lpfö 98

⁸² Svaleryd, 2002

⁸³ Lindahl, 2002

⁸⁴ Stensmo, 1994

⁸⁵ Starrin, Svensson, 1994

tänka och använda förnuftet. Empirismen säger att vi får kunskap genom att använda oss av våra fem sinnen. Konstruktivismen är en blandning av de båda tidigare.⁸⁶ Enligt den får vi kunskap både genom att tänka och uppleva. Konstruktivismen är den modernaste formen av kunskapssyn. Vi anser att den är den kunskapssyn som de flesta nu för tiden håller sig till.

Kunskapens blivande - Hur tillägnas kunskap?

Berättelserna visar att personalen som vi intervjuat är konstruktivistiska i sitt tankesätt. De anser att människor tillägnar sig kunskap genom både erfarenheter och tankereflektion. De berättar att de låter barnen leka som de vill utan att ifrågasätta, de vill att barnen ska uppleva att allt är möjligt. De för sitt pedagogiska arbete framåt med hjälp av diskussioner och reflektioner.

Kunskapens vara - Vad är kunskap?

Vad gäller frågan om vad kunskap är anser vi att berättelserna visar att informanterna bekräftar det de tror med erfarenheter från verkligheten. De anser att kunskap är det som stämmer överens i både teori och praktik. Hela deras förändringsarbete visar detta. De trodde förr att de behandlade alla lika, men genom observationer blev de medvetna om att så inte var fallet.

Kunskapens giltighet - Finns det säker kunskap?

Berättelserna visar att personalens syn på kunskapen är att den är flytande och ser olika ut under olika tider. Den utvecklas och förändras hela tiden. Inom det tema som har behandlats anser vi att personalens syn på kunskap är att den är föränderlig. Det handlar om föreställningar och hur de ständigt påverkas av samtiden. Berättelserna visar att de har förändrat och utvecklat sin kunskap om genus och hur de kan arbeta för att öka jämställdheten, vilket har påverkat deras pedagogiska arbete.

Pedagogens etiska synsätt handlar om vad denne anser om rätt och fel, bra och dåligt, vad moral är, värderingar och hur pedagoger bör handla i vissa situationer samt om vad plikt innebär.⁸⁷ Berättelserna visar att personalen i vår studie anser att människan ska handla utifrån sig själv, vara medveten om hur han/hon själv påverkar och påverkas. Det är fel att trycka ner andra eller ta för sig på andras bekostnad samtidigt som det är rätt att ta för sig med respekt. Vårt intryck är att de tycker att det är viktigt att visa varandra respekt och att lyssna på varandra, att alla har lika rätt och ska ha samma möjligheter samt att alla barn kan göra allt de vill, de ska åtminstone ha möjlighet att få prova på.

Synen på människan bestäms av hur pedagogen ser på barnen.⁸⁸ Är de i grunden goda eller onda? Behöver de belöning eller straff för att utvecklas? Personalen i vår studie berättar om att de vill stärka barnens inre styrka och den utvecklas genom att självförtroendet blir större. Detta visar att personalen anser att människan är god i grunden och belöning är mer effektivt än straff för vår utveckling. De belönar barnen med beröm av deras inre styrka och egenskaper i form av språk och kroppskontakt.

Samhällssynen påverkas av hur pedagogen ser på samhället, är det bra eller dåligt?⁸⁹ Den påverkas också av hur relationen mellan samhälle och skola uppfattas. Ska samhället påverka utbildningen eller tvärtom, eller ska de stå för sig själva? Ur berättelserna framgår att

⁸⁶ Stensmo, 1994

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

förskolepersonalen menar att samhället och skolan förhåller sig till varandra som hönan och ägget, de påverkar varandra. De berättar att deras förhållningssätt påverkas av det samhälle de lever i samtidigt som de genom sin pedagogik vill förändra den genuskultur som råder. Utbildningen ska rätta sig efter samhällets demokratiska värdegrund och samtidigt förändra samhället så att det mer lever upp till den grunden.

Den pedagogiska situationen beror på om läraren anser att denne eller eleverna är det centrala i lärandesituationen.⁹⁰ Är läraren det centrala utgår undervisningen från denne, läraren lär ut. Är eleven den centrala är det dennes intressen och erfarenheter som styr, eleven lär in. Förskolepersonalen i vår studie visar genom sina berättelser att de sätter eleverna i centrum. Vår uppfattning är att personalen på dessa två förskolor anser att barnen ska lära in inte att personalen ska lära ut. De berättar om att barnen är medbestämmande och aktiva i verksamheten.

6.3 Kunskap om jämställdhet

Teorin visar att pedagogers förhållningssätt avslöjar deras engagemang och känsla för arbetet, barnen och kollegorna.⁹¹ Alla människor förmedlar sitt förhållningssätt genom sitt sätt att förhålla sig till andra. Mycket av hur vi handlar är omedvetet för oss. Pedagoger måste vara medvetna om detta. Det är också viktigt för dem att ha kunskap om barns utveckling och om hur de kan påverka den positivt. Den tro pedagoger har på barn påverkar barnens utveckling. Barnens självkänsla är viktig att stärka för en positiv utveckling så att de blir egna individer som står för vad de tycker.⁹² Blir barnen ofta avbrutna eller styrda av de vuxna i ett samtal kan de utvecklas till osäkra individer som kan förlora motivationen att lära.⁹³ Att invänta barnens signaler och låta dem ta kontrollen, till exempel under ett samtal, ger dem möjlighet att utvecklas. Om de vuxna styr samtalen efter sina egna intressen eller fyller i barnens meningar kan det leda till att barnen känner sig oförstådda och maktlösa. Vad gäller verksamheten med barnen ska de få vara medbestämmande.

Berättelserna visar att personalen i vår studie har erfarenhet att det som är viktigt i det pedagogiska arbetet är deras medvetenhet och förhållningssätt. De berättar att deras egna erfarenheter påverkar dem själva och på så sätt också barnen då de vuxna verkar som förebilder för de små. De låter barnen i stor utsträckning få vara med och bestämma vad som ska diskuteras eller göras samt att de låter barnen tala till punkt och bli lyssnade på utan avbrott. De hjälper de barn som har svårt att prata och uttrycka sig, de ger dem tid och jobbar med att alla ska lyssna på alla. Deltagarna pratar om att ge alla barn samma rättigheter att prata och låta dem utvecklas till egna individer oberoende av vilket kön de har. De berättar om vikten av att stärka barnens självförtroende. Detta gör personalen genom att de berömmar varandra och barnen när de gör något bra. Denna kunskap och detta handlingsätt har de tillägnat sig genom egna erfarenheter, genom att läsa böcker, gå på föreläsningar och diskutera. De berättar utifrån sig själva och sin verksamhet utan att underbygga detta med hjälp av vetenskapliga teorier, de använder sig inte av forskning för att validera det de säger.

Den förändringsprocess det innebär att börja arbeta på ett helt nytt sätt tar lång tid och mycket kraft att genomföra.⁹⁴ Genusprocessen är något som alltid pågår⁹⁵ och arbetet med genus måste

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Lindahl, 2002

⁹² Svaleryd, 2002

⁹³ Lindahl, 2002

⁹⁴ Lindahl, Marita 2002, s. 37f

⁹⁵ Connell, 2003

göras på rätt sätt.⁹⁶ Det finns två kanter inom genusarbete, att förstärka könsrollerna eller att helt ignorera dem och säga att allt är individuellt, det bästa är att hålla sig mellan dessa två. Det finns skillnader mellan flickor och pojkar men de beror oftast på kultur och kan förändras. Många projekt har riktats till att stärka flickor, men även pojkar måste få möjlighet att utveckla de sidor de traditionellt sett inte utvecklar. Pedagoger måste vara medvetna om hur samhällets könsstrukturer ser ut och hur de och samhället i övrigt påverkar barnen. De bör också veta att det finns olika villkor för flickor och pojkar och att dessa villkor ser olika ut beroende på tid, sammanhang, kultur, klass och etnicitet.⁹⁷ För att bli medveten om sina kollegors föreställningar och inställningar kan det hjälpa att diskutera utifrån ett gemensamt material.⁹⁸

Berättelserna visar att det nya pedagogiska arbetssättet innebär en förändring som ständigt får jobbas med. Det är motiverande för personalen, de känner att de utvecklas och får jobba med sig själva. De har ett mål att sikta på. Personalen är medveten om att det pedagogiska genusarbetet inte går ut på att göra om pojkar till flickor eller tvärtom, utan det handlar om att erbjuda barnen alla möjligheter, de ska alla kunna leka vad de vill, med vad de vill och ha på sig vad de vill och vilka färger de vill. De säger att de reflekterar och diskuterar både inom arbetslagen och med de projektanställda för att komma framåt och förstå var de står idag. De ser till att hålla genusarbetet öppet och levande med hjälp av dessa diskussioner. De är medvetna om att arbetet med genus ständigt måste hållas aktivt och reflekteras över och att genus bör ligga till grund för allt de gör med barnen. Genus är också något som finns med i alla utbildningar de får gå. De berättar att det är ett intressant ämne och att de vill lära sig mer och utvecklas, men det är också svårt. Det sitter hårt i deras föreställningar, och de glider alla ibland tillbaka i gamla hjulspår. De använder sig av varandra och de projektanställda för att komma på rätt spår igen, men de gör det genom att observera eller diskutera, de nämner inte att de tar hjälp av vetenskaplig forskning för att på så sätt få nya insikter om sitt arbete.

6.4 Medveten om genuskunskap i handling

I styrdokumentet nämns inte genus, då detta inte är ett allmänt vardagsbegrepp utan ett begrepp inom forskning. Vi tolkar dock in det i läroplanen eftersom jämställdhet mellan barn går att överföra och finna inom genusforskning. Många tror att genusperspektiv handlar om att studera kön och könsskillnader, när det egentligen handlar om våra föreställningar om män och kvinnor och om hur dessa påverkar oss.⁹⁹

Förskolepersonalen i vår studie pratar om jämställdhet mellan barnen och inte om genus, de berör inte de strukturella maktpositionerna som genus utforskar. De berättar om hur de arbetar för att öka jämställdheten mellan flickor och pojkar.

Könsrollerna är inte statiska, de ser olika ut under olika tider och på olika platser.¹⁰⁰ Genus är något som ständigt görs och vi är alla aktiva i den processen. Barnen provar till exempel olika beteenden och reflekterar över hur omgivningen bemöter dem utifrån dessa. Det är därför viktigt för de vuxna att vara medvetna om hur de reagerar på barnens handlingar.¹⁰¹ Flickor och pojkar erbjuds till exempel olika förutsättningar i fysiska aktiviteter.¹⁰² Flickor ges inte

⁹⁶ Hedlin, 2006

⁹⁷ Connell, 1999

⁹⁸ Hedlin, 2006

⁹⁹ Ibid., 2004

¹⁰⁰ Connell, 1999

¹⁰¹ Hedlin, 2006

¹⁰² Gorely, Holroyd, Kirk, 2003

samma möjligheter att delta i dessa, då det är en arena som skapar och förstärker maskuliniteter. Det är viktigt att inse att problemet inte ligger hos barnen utan i den genusordning som råder i vår kultur.

Förskolepersonalen i vår studie har genom den fortbildning de har fått blivit medvetna om hur deras syn på flickor och pojkar har förändrats med tiden. De arbetar med att försöka bemöta alla barn på samma sätt och att bemötandet handlar om det enskilda barnets inre inte om det som syns utanpå. För att stärka barnens självkänsla berömmar informanterna barnens starka ben eller bra ögon istället för deras kläder eller utseende. De berättar att föräldrarna har märkt starkt självkänsla hos barnen och både föräldrar och informanterna har hört att barnen berömmar varandra och sig själva på samma sätt som personalen gör. Detta behöver dock inte betyda att barnens självkänsla är stärkt, det visar bara att barnen har tagit till sig personalens sätt att berömma.

Kompensatorisk påverkan handlar om att träna barnen på det de vanligtvis inte tränas på.¹⁰³ Flickor och pojkar leker ofta på olika sätt.¹⁰⁴ Flickor leker nära de vuxna och pojkarna håller sig gärna en bit bort. I sina respektive lekar tränar de på olika saker.¹⁰⁵

Personalen har uppmärksammat att barnen ofta väljer traditionella lekar. De har därför börjat arbeta med könsblandade grupper för att få barnen att leka mer otraditionellt. De ser till att vara nära pojkarna, då flickorna oftast själva väljer att vara i närheten av de vuxna. De berättar hur de uppmuntrar flickor och pojkar att göra otraditionella saker för att visa barnen att alla kan göra allt. För att stärka barnens alla sidor och självkänsla uppmuntrar och berömmar personalen barnen när de gör något som går emot de traditionella könsrollerna, utan att göra någon stor sak av det. De går in i lekarna och styr medvetet upp dem så att de blir mer könsneutrala. Detta resulterar i att barnen får träna på olika roller och blir därmed mer jämlika. De får insikt om att alla kan leka med alla och att vem som har vilken roll inte spelar någon roll.

Omgivningen, till exempel föräldrar, media och lärare, har stor betydelse för barnens utveckling.¹⁰⁶ Barnen ”attackeras” från olika håll med åsikter om hur de ska vara. Barnen ser och påverkas av hur vuxna agerar och hur de förhåller sig mot andra vuxna och mot barn. Föräldrarnas roll i barnens skolgång påverkar också görandet av genus.¹⁰⁷ Då mödrarna generellt sett tar allra störst del i barnens skolgång betyder ordet föräldrar i skolan ofta mammor.

Deltagarna i vår studie försöker informera föräldrarna om hur de jobbar och om hur genus påverkar barnen för att lära föräldrarna hur de kan tänka. Deltagarna i studien berättar att föräldrarna reagerar olika på deras genusarbete. Många vet inte skillnad på genus och kön. Personalen försöker därför förklara för föräldrarna vad genusarbetet innebär. Personalen berättar att om de vet varför de jobbar med genus och vad som är viktigt är det lätt att förklara för föräldrarna. Det är därför viktigt för lärare att ha en djupare kunskap om genus än den kunskap som finns hos allmänheten.¹⁰⁸

¹⁰³ Hedlin, 2006

¹⁰⁴ Wrigley, 1992

¹⁰⁵ Svaleryd, 2002

¹⁰⁶ Connell, 2003

¹⁰⁷ Wrigley, 1992

¹⁰⁸ Hedlin, 2006

7 Diskussion

Syftet är att få ökad förståelse för hur personal som arbetar inom förskolans pedagogiska verksamhet bidrar till att konstruera flickors och pojkars identitetsskapande.

Berättelserna visar att förskolepersonalen vet vad som är viktigt vid flickors och pojkars identitetsskapande och hur de kan arbeta med detta inom förskolan. De berättar om att det är de själva, sina egna tankesätt och föreställningar som måste förändras för att komma framåt i genusarbetet. För att kunna förändra dem måste de vara medvetna om hur de agerar både mot varandra och mot barnen. Personalen berättar om många olika praktiska tillvägagångssätt, som de använder i verksamheten. De ger praktiska exempel på hur de arbetar och vad de har gjort för att motverka de traditionella könsrollerna.

De har en kunskap om genus som stämmer överens med det som framkommer i den teori vi har använt oss av. De vet vad genus handlar om och de arbetar för att öka jämställdheten hos barnen. Dock grundar sig deras pedagogiska kunskap på erfarenheter och inte på vetenskapliga teorier. De använder sig av samma uttryck och formuleringar och de berättar samma saker. Detta visar att de har samma utbildning som ligger till grund för deras kunskap. Utbildningen består av olika projekt som personalen tagit del av. Genom utbildningen har de fått gå på föreläsningar, läst böcker, diskuterat och reflekterat, dock verkar det ha varit likformigt material de tagit del av.

Resultatdiskussion

Hur upplever personalen att förändringar i lärarens tankesätt påverkar den pedagogik som tillämpas?

Vårt intryck av berättelserna är att personalens tankesätt och pedagogiska grundsyn påverkas och förändras av utbildningarna och den ökande kunskapen. De utvecklas och förändras genom sina ständiga diskussioner och reflektioner inom arbetslaget. En förändringsprocess har sin början i att pedagogen blir medveten om ett fenomen (t.ex. genus).¹⁰⁹ För att kunna förändra sitt tankesätt krävs kunskap om fenomenet. Ju mer kunskap pedagogen tillägnar sig desto lättare blir det för denne att omvandla den och använda den praktiskt i sitt pedagogiska arbete. De båda förskolorna har tidigare deltagit i ett stort länsövergripande projekt där deras pedagogiska arbete med genus och jämställdhet började. Genom detta projekt fick de upp ögonen för hur omgivning och kultur påverkar oss alla. De började förändra sitt förhållningssätt gentemot barnen, då de blev medvetna om vilken stor pedagogisk inverkan det har. Kommunens projekt medverkar till att hålla detta arbete vid liv och till att driva förändringsprocessen framåt. Den pedagogik som tillämpas på dessa förskolor har enligt berättelserna påverkats av personalens förändrade tankesätt. Personalen är medveten om att skillnaderna mellan flickor och pojkar beror på dem själva och omgivningen som i sin tur påverkas av den kultur som vi lever i. Detta har förändrat deras förhållningssätt gentemot barnen. De arbetar för att ge alla samma förutsättningar och möjligheter. Målet är att barnen ska få en starkt självkänsla så att de vågar gå emot normerna och göra sina egna val. Den pedagogik de använder sig av nu kan kallas kompensatorisk¹¹⁰, de ger barnen mer av det de traditionellt sett inte får så mycket av för att stärka barnen inom alla områden. En del av det arbetet handlar om miljös uppbyggnad. De använder sig av det de har lärt sig för att utforma miljön så att den blir så könsneutral som möjligt och inbjuder alla barn till alla lekar och leksaker.

¹⁰⁹ Bakgrunden sammanfattad

¹¹⁰ Hedlin, 2006

Det strävas efter att öka läraryrkets professionaliseringsnivå.¹¹¹ Det innebär att de som jobbar inom yrket ska ha en utbildning med examen och kunskap inom den gällande vetenskapen, ett utvecklat fackspråk och en etisk kod. Akademisering är en bit på vägen för att få läraryrket att bli en profession. Den innebär att det nu finns en enhetlig högskoleutbildning som innehåller pedagogik och förespråkar en forskande och reflekterande attityd. Utbildningen leder till en pedagogisk examen. Barnskötarna som har intervjuats har ingen lärarexamen. Den utbildning de har är på gymnasial nivå. Deras pedagogiska kunskap är baserad på erfarenhet och inte på vetenskaplig teori. Genom sitt arbete har de fått fortbildning. De berättar allihop om chefer som har förståelse för att utbildning behövs för att utveckla personalen och det pedagogiska arbetet och därigenom också barnen. Utbildningarna ger dem motivation att utveckla och utvecklas. De har fått samma utbildning inom genus och jämställdhet och deras berättelser visar att deras föreställningar och kunskap om detta är likvärdiga. Båda arbetslagen diskuterar och reflekterar tillsammans. Genom detta delar de med sig av erfarenheter, kunskaper och sina egna föreställningar.

De barnskötare vi intervjuade visade upp en reflekterande attityd gentemot sitt sätt att arbeta med barnen. De pratade också om hur viktigt deras förhållningssätt var för barnens utveckling. Det märks ingen större skillnad mellan förskollärarens och barnskötarens föreställningar om barn och genus. Ingen av dem uttryckte sig med hjälp av eller hänvisade till vetenskapliga teorier vad gäller det pedagogiska utövandet. Detta kan för förskollärarens del bero på att hon fann det svårt att uttrycka sig muntligt, vilket inte var något problem för de andra. Förskolläraren är den enda med en pedagogisk lärarexamen. Dock kan inte hon påminna sig att hon i sin utbildning har berört genusfrågan. Barnskötarna har sedan några år tillbaka aktivt arbetat för en ökad jämställdhet. De är medvetna om att de ibland kan gå tillbaka och arbeta traditionellt, men förskolläraren är den som starkast uttrycker att hon har svårt att förändra sitt tanke sätt då hon under ett år har arbetat på en annan förskola som inte jobbade på detta sätt. Informanterna ger uttryck för en gemensam pedagogisk värdegrund. De är medvetna om att de som förebilder påverkar barnen genom sitt förhållningssätt, bemötande och föreställningar. Personalen berättar att detta förmedlas genom deras handlingssätt.

I vilken utsträckning påverkar styrdokumentens direktiv förskolans pedagogiska verksamhet till barns identitetsskapande?

Informanternas berättelser visar att de uppfyller styrdokumentens målformuleringar. De nämner att de arbetar efter läroplanen (Lpfö 98) och att den finns i bakhuvudet hela tiden. Men de berättar inte hur och de nämner inte dess mål eller värdegrund. De nämner indirekt olika delar av styrdokumentens formuleringar, och deras värdegrund som kommer fram i berättelserna överensstämmer med styrdokumentens. De pedagogiska förändringar på dessa två förskolor ligger på alla de tre nivåer som beskrivs i bakgrunden.¹¹² De är externa då alla styrdokument säger att genus är något som ska finnas och arbetas med i alla nivåer av undervisning. De är interna då det är personalen som jobbar för och med förändringarna med hjälp av medel uppifrån, som ekonomi till utbildningar. Den viktigaste delen är också med, den personliga förändringen som påverkas av vidareutbildning och medveten reflektion. Styrdokumentet ger direktiv om vad personal inom den pedagogiska verksamheten bör tänka på och arbeta med. Vi anser att för att kunna följa dem och arbeta med dem på rätt sätt krävs kunskap.

¹¹¹ Hansén, 1997

¹¹² Goodson, 2005

7.1 Utvärdering av arbetets gång

Metoden

Den narrativa teorin fungerade bra som inspiration för vårt arbete. Berättandeformen passar bra för att få fram personalens tankar och reflektioner om genus och jämställdhet och om hur de upplever att de arbetar pedagogiskt för att öka jämställdheten på förskolan. Narrativ metod består av olika sätt att samla in berättelser, vi valde att använda oss av en kvalitativ intervju. Vi kunde också ha observerat personalen i deras praktiska verksamhet för att se hur väl deras teoretiska berättelser överensstämmer med praktiken. Dock var detta inte nödvändigt för att besvara våra frågor och det skulle ha blivit en för stor och bred studie.

Angående urvalet blev det inte som vi hade tänkt oss. Vi ville intervjua fyra förskollärare som arbetar på förskolor som har haft kontakt med de projektanställda. Det fanns bara två förskolor som ville delta och som haft kontakt med projektet. På dessa förskolor fanns totalt bara en förskollärare som ville delta. Därför blev de tre andra informanterna barnskötare. Vi anser inte att detta har påverkat vår studie eller vårt resultat negativt. Vårt syfte var att se hur stor kunskapen om genus och jämställdhet är hos personalen samt att se hur de upplever att de använder den i den pedagogiska verksamheten.

Resultat - Tillförlitlighet

Informanternas berättelser stämde väl överens med det som framkommer i bakgrunden. Berättelserna pekar alla åt samma håll, svaren på våra frågor är i princip desamma och de överensstämmer väl med bland annat styrdokumentens mål. Detta kan, enligt oss, betyda två saker. Antingen är deras kunskap genuin och det de berättar är deras sanning. Det kan dock också betyda att informanterna vet vilka ord de ska använda och vilka svar som förväntas av dem. De har alla läst samma sorts litteratur och forskning vilket gör att deras kunskap ser likadan ut och de kan därför inte kritisera den. Vi känner dock att de uttrycker sin genuina uppfattning och ett äkta engagemang inför sitt förändringsarbete mot en ökad jämställdhet. De berättar alla om hur motiverade de är att lära sig nya saker och få mer kunskap. Ett exempel på deras engagemang är Agnethas berättelse om hur de under denna termin har märkt att barnen leker mer traditionellt igen och att de har tagit tag i det på nytt, kontaktat de projektanställda och jobbat hårdare med bemötandet av barnen. Ett annat exempel är att de berättar att föräldrarna har märkt skillnad på barnen genom stärkt självkänsla och hur de berömmar varandra. Vi anser att detta inte skulle ha märkts om inte personalen i vår studie hade haft den kunskap de ger uttryck för i sina berättelser. Att barnen har börjat berömma varandras starka ben behöver dock inte betyda att barnens självkänsla är stärkt, det visar bara att barnen har tagit till sig personalens sätt att berömma. Vi vill också påpeka att berömmet inte bör ges lättvindigt så att det förlorar sitt värde, ska det ge effekt på självkänslan måste det vara äkta och väl övervägt.

Informanterna gav på våra frågor också uttömmande svar som visar att de har goda kunskaper om genus. De vet vad de ska tänka på och hur de praktiskt ska arbeta med det. De vet hur de bör agera mot barnen och hur de bör prata och diskutera med dem. För att komma vidare i sin utveckling använder de varandra i arbetslaget och de projektanställda som stöd. Berättelserna visar också att utbildning, fortbildning, diskussioner och reflektioner är viktiga för att hålla genusarbetet vid liv. Detta verkar speciellt viktigt för Anna då hon under en längre tid varit inaktiv i sitt genusstänkande.

Det vi upplever som negativt är att de verkar ha fått en alltför likformig utbildning där materialet förmedlar samma budskap. Budskapet kan upplevas något ytligt, att det räcker med att förändra sitt sätt att berömma och uppmärksamma barnen. Det är en bit på vägen, men det

krävs mer. Genusprocessen är något väldigt komplicerat och påverkas av många olika aspekter.¹¹³ För att förstå den och arbeta med den i den pedagogiska verksamheten krävs flera olika infallsvinklar och stor kunskap.

Vi anser att det resultat vi fått fram väl besvarar och täcker upp våra frågor.

Hur kan studien vidareutvecklas?

Vidareutveckla denna studie

Vår inriktning på denna studie är mot förskolor som har haft kontakt med det kommunala genusprojektet. Vårt studieunderlag, frågorna, kan också användas för att studera hur projektet har påverkat pedagoger i de andra skolorna som har haft kontakt med projektet i kommunen.

För att gå vidare med denna studie kan den alltså överföras på andra skolor, även sådana som inte har deltagit i det kommunala projektet. Den kan också breddas genom observationer av personalen för att se hur de praktiskt använder sina kunskaper om genus och jämställdhet. Observationerna kan jämföras med intervjuerna för att se om de teoretiska kunskaperna, berättelserna, överensstämmer med den praktiska verksamheten. Även miljöobservationer kan göras för att se hur personalen använder sig av denna för att förmedla sin pedagogik. Barnobservationer kan användas för att se vilket utfall förändringsprocessen utgör hos dem. Studien kan göras ännu bredare genom att undersöka flera skolor eller genom att undersöka samma skolor under en längre tid.

Vår personliga vidareutveckling

Genom denna studie har vi fördjupat vår vetenskapliga kunskap och vårt reflekterande förhållningssätt. Något som tydligt kommit fram är att utbildning och fortbildning spelar roll. Vi tycker att lärarutbildningen är viktig för att bland annat ge blivande lärare kunskap och ett reflekterande förhållningssätt. De barnskötare som vi har intervjuat har inte denna utbildning, men de har genom fortbildning tillägnat sig kunskap om genus och de har ett reflekterande förhållningssätt gentemot sitt arbete. Däremot saknar de en vetenskaplig teoretisk grund.

Läroplanerna ska ligga som grund för all verksamhet i skolan. För att detta ska bli verklighet krävs att vi som blivande förskollärare har kunskap om de olika delarna i denna. Till exempel måste vi veta vad genus är och hur det påverkar oss människor för att på rätt sätt kunna jobba för att förebygga de traditionella könsroller som nu verkar i vårt samhälle. Vår kunskap om genus har under detta arbete blivit mer komplex. Vi inser att det inte är lätt att arbeta för ökad jämställdhet, men att det är viktigt. Det krävs ständig reflektion av sitt förhållningssätt och en medvetenhet om vad som påverkar vårt handlande och hur det i sin tur påverkar de omkring oss.

Den kunskap vi har tillägnat oss under arbetet med denna studie är något vi kommer att ta tillvara på och arbeta med under vårt kommande yrkesliv. Dock är det inte bara i vårt yrke som detta är viktigt, det spelar även roll för vårt privatliv. Vi kommer att arbeta för en ökad jämställdhet genom att betänka hur vi bemöter andra och genom att sprida vår kunskap genom diskussioner och reflektioner i bland annat våra blivande arbetslag. Vi tar tillvara på de praktiska tips som berättelserna givit oss och håller oss uppdaterade genom att fortsätta läsa om detta ämne då vi vet att det ständigt är aktuellt.

¹¹³ Connell, 2003

Referenslista

- Cohen, Louis & Manion, Lawrence & Morrison, Keith (2007). *Research of methods in education, sixth edition*. New York: Routledge.
- Connell, R.W. (1999). *Maskuliniteter*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Connell, R.W. (2003). *Om genus*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Fraenkel, Jack R. & Wallen, Norman E. (2006). *How to design and evaluate research in education, sixth edition*. New York: McGraw-Hill.
- Franck, Olof (red.) (2007). *Genusperspektiv i skolan – Om kön, kärlek och makt*. Pozkal: Författarna och studentlitteratur.
- Goodson, Ivor F. (2005). *Vad är professionell kunskap – förändrade värderingar av lärares yrkesroll*. Lund: Studentlitteratur.
- Gorely, Trish & Holroyd, Rachel & Kirk, David (2003). Muscularity, the habitus and the social construction of gender: towards a gender-relevant physical education. *British Journal of Sociology of Education*, vol. 24, no 4, 429-448.
- Hansén, Sven-Erik (1997). "Jag är proffs på det här" – Om lärarens arbete under en tid av förändring. (Rapporter från Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi, nr 16). Vasa.
- Hedlin, Maria (2006). *Jämställdhet – en del av skolans värdegrund*. Stockholm: Liber AB.
- Hedlin, Maria (2004). *Lilla genushäftet – Om genus och skolans jämställdhetsmål*. (Pedagogik, Rapport från Institutionen för Hälso- och Beteendevetenskap 2). Högskolan i Kalmar, Kalmar.
- Hammarström, Anne & Löfmark, Ulrika (2004). *Kartläggning av genusperspektivet* (Statens folkhälsoinstitut, nr 35).
Hämtad från <http://www.fhi.se/upload/ar2005/rapporter/r200435genusperspektivny.pdf>.
Publicerad 2004. Hämtad 11 oktober 2007.
- Johansson, Anna (2005). *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Bo & Svedner, Per Olov (2006). *Examensarbetet i lärarutbildningen – Undersökningsmetoder och språklig utformning. Fjärde upplagan*. Uppsala: Författarna och kunskapsföretaget i Uppsala AB
- Lagerblad, Anna (2007) Tittmyran var ingen hjärntvätt. *Svenska dagbladet*. Hämtad från http://www.svd.se/dynamiskt/idag/did_17094576.asp. Publicerad 17 september 2007.
Hämtad 27 september 2007.
- Lindahl, Marita (2002). *Vårda-vägleda-lära – Effektstudie av ett interventionsprogram för pedagogers lärande i förskolemiljön*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Norstedts Ordbok* (2003). Första upplagan. Språkdata och Norstedts ordbok, Göteborg.

Norstedts Uppslagsbok (1995). Tionde upplagan. Norstedts Förlag AB, Göteborg

Om Reggio Emilia. Hämtad från <http://www.reggioemilia.se/>. Hämtad den 11 oktober 2007.

Skolverket (2006). *Läroplaner*. Hämtat från <http://www.skolverket.se/sb/d/468>. Senast granskad 8 juni 2006. Hämtad 11 oktober 2007

Starrin, Bengt, Svensson & Per-Gunnar (1994). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.

Stensmo, Christer (1994). *Pedagogisk filosofi*. Lund: Studentlitteratur.

Svaleryd, Kajsa (2002). *Genuspedagogik*. Stockholm: Liber AB.

Svensk författningssamling (1997) Skollag 1985:1100. Hämtad från http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&dok_id=SFS1985:1100&rm=1985&bet=1985:1100
Publicerad SFS 1997:1212. Hämtad den 15 oktober 2007.

Utbildningsdepartementet (1994a). *Läroplan för de frivilliga skolformerna. Lpf 94*. Stockholm: Skolverket.

Utbildningsdepartementet (1994b). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. Lpo 94*. Stockholm: Skolverket

Utbildningsdepartementet (1998). *Läroplan för förskolan. Lpfö 98*. Stockholm: Skolverket.

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*.

Wrigley, Julia (red.) (1992). *Education and gender equality*. London: The Falmer Press.

Bilagor

Bilaga 1 - Frågeområden till förskolepersonalens berättelser

Vill du berätta om...

- På vilket sätt du som förskollärare kan öka möjligheterna till jämställdhet för små barn?
- Hur du lyfter in jämställdhet/genus i barnperspektivet?
- Vad närmiljön och omgivningen har för förväntningar på förskollärarens kunskap om barnens sociala och kulturella kön?
- Att medvetandegöra sin lärarroll innebär en förändringsprocess, berätta vad det finns för hinder och möjligheter till det i ditt arbete.
- Hur du konkret uppmärksammar och relaterar till barnen när de bryter normen avseende socialt kön.
- Hur du påverkar barnen till nya insikter om samspelet mellan pojkar respektive flickor.
- Hur du har använt det du lärt dig genom projektet
- Det är något som är speciellt betydelsefullt i ditt sätt att arbeta med små barns jämställdhet?
- I vilken grad du upplever att dina tidigare erfarenheter och din kompetens har betydelse för ditt jämställdhetsarbete med barnen?
- Det är något som är speciellt viktigt för dig angående ert förändringsarbete?
- Du har tillräcklig kunskap och erfarenhet att påverka barnens syn på sig själva och varandra som flickor respektive pojkar?
- Skulle du kunna berätta om hur du talar med föräldrarna om deras syn på könsrollernas påverkan i hemmet vad gäller speciellt deras barn?

Bilaga 2 - Missivbrev

Till förskollärare

Gävle, 2007-10-01

Vill Du delta i en studie gällande hur ett jämställdhetsprojekt i den kommun där Du är anställd har påverkat ert arbete med genus och jämställdhet? Med anledning av att kommunen har ett pågående genus- och jämställdhetsinriktat projekt finns ett kunskapsintresse av att undersöka om detta arbete i skolorna påverkar och i så fall på vilket sätt. Studien riktar sig till förskolelärare vars arbetslag har haft olika mycket kontakt med projektet.

Studien genomförs med en intervju med Dig där syftet är att ta reda på Din inställning till genus och jämställdhet i skolan och hur Ni i Ert arbetslag arbetar med detta. Intervjun kommer att pågå under ca 60 minuter på din arbetsplats. Vi kommer att spela in intervjun på band. Deltagandet sker konfidentiellt och frivilligt och Du får när som helst avbryta hela intervjun eller säga ifrån om Du ej vill besvara en särskild fråga. Dina svar kommer ej att kunna kopplas till enskild individ och datamaterialet kommer att behandlas konfidentiellt.

Studien kommer att avrapporteras som ett examensarbete på C-nivå inom ramen för lärarutbildningen och finns sedan tillgänglig för läsning på biblioteket på Högskolan i Gävle.

Vid frågor eller funderingar angående studien, kontakta oss gärna!

Tack på förhand för Din medverkan!

Linda Martinsson
Tel. 070-686 36 14
Mail: plu04lmn@student.hig.se

Maria Olsson
Tel. 070-540 52 18
Mail: plu04moo@student.hig.se

Handledare:
Lisbeth Claeson
Pedagogiska Institutionen
Högskolan i Gävle
026-64 82 60
Mail: lisbeth.claeson@hig.se

Bilaga 3 – Stödpunkter inför och vid intervjuerna

Att informera om inför intervjun

- Syftet med studien.
- Att intervjun kommer att ta 60 minuter.
- Att vi intervjuar fyra förskollärare från två olika förskolor som har haft olika mycket kontakt med de projektanställda.
- Att det är frivilligt att ställa upp på intervjun och att deltagaren inte behöver svara på alla frågor och har möjlighet att avbryta hela intervjun när den vill.
- Att det som sägs i intervjun spelas in på band, bearbetas och sammanfattas av Linda och Maria. Banden kommer att förvaras inlåsta och den information som används kommer att vara avidentifierad.

För Linda och Maria att tänka på inför intervjun

- Alla frågor behöver ej ställas, det beror på hur intervjusituationen utvecklar sig. Om deltagaren självmant berättar om sina föreställningar och håller sig till ämnet finns det ingen anledning att avbryta med frågor.
- Att se till att få svar inom alla frågeområden
- Att inte gå för djupt in på frågorna
- Att visa tacksamhet för att deltagaren valt att ställa upp
- Att göra en muntlig sammanfattning och att fråga extra om något är oklart.
- Lämna kontaktuppgifter så att deltagaren kan kontakta författarna eller handledaren.